

GERGELY LAJOS

Tel-Aviv University, Izrael

ÁLOMSTÍLUSOK ÉS AZ ÁLMODÁS PSZICHOLÓGIÁJA

II. rész*

Még egyszer az inkongruenciákról

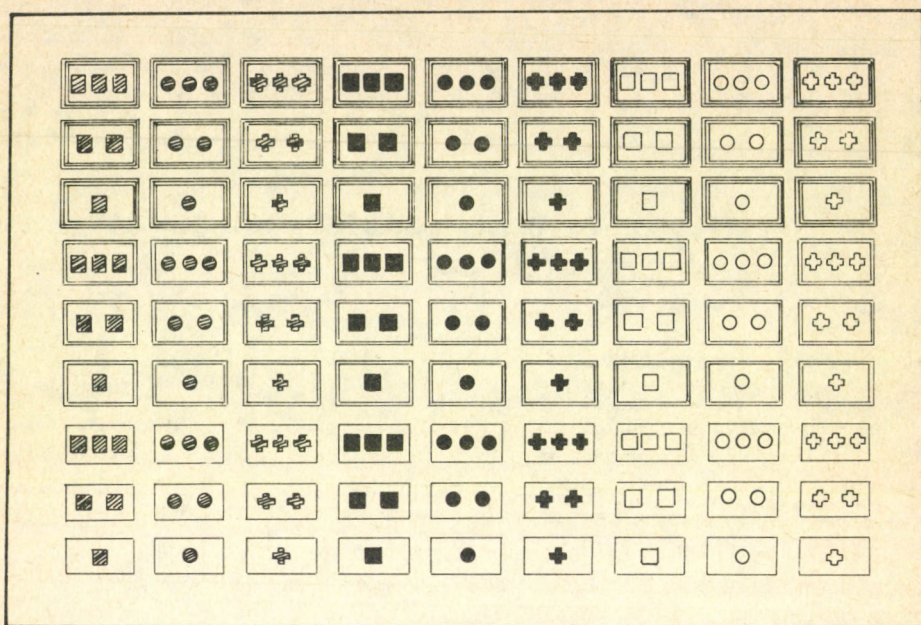
Az álomstílusok és a letapogatás (ESzV) között talált összefüggés némi kételyre adhat okot, részben az első vizsgálatban használt tesztek miatt. Egyeseknek a Feltételes Negatív Változat (FNV) mérőeszközbe vetett bizalmunkkal szemben lehetnek ellenvetései, ugyanis ezt a módszert korábban nem alkalmazták ilyen célra. Továbbá kritizálható a Necker-kocka feladatnál talált különbségek értelmezése is. Vizsgáljuk meg ezért újra az álomstílusok és a letapogatás (ESzV) dimenzió elfoglalt hely közötti összefüggést, néhány jobban ismert teszt segítségével.

Ha az információfeldolgozás analitikus/egészleges módjairól beszélünk, természetesen BRUNER és munkatársai (1956) könyvére hivatkozunk. Bruner és munkatársai a döntéshozatalnál megkülönböztették a „részekre vonatkozó” és az „egészre vonatkozó” stratégiákat. „Stratégia” alatt az információ megszerzésében, megtartásában és alkalmazásában megnyilvánuló döntésmintákat értették. Az „egészre vonatkozó” stratégia lényege az, hogy „a feladat kezdetekor észlelt anyagra épített első hipotézist elfogadjuk” (131. o.). A „részekre vonatkozó” stratégiánál viszont a kezdetkor észlelt anyag valamely részéről állítunk fel hipotézist. Fogadunk az anyag *valamilyen* tulajdonságára, s kiválasztjuk azt, mintegy hipotézisként arról, hogy miért ez a rész képviseli a kategória egy mintapéldányát. A „részlegesekek” szemben, minden ellentmondó tény dacára, általában az „egészleges” stratégiájúak ragaszkodnak jobban kezdeti hipotéziseikhez.

A „részlegesekek” éberebbek, jobban észreveszik a következetlenségeket, ezért azt várnánk, hogy logikus álmokat álmodnak. Ugyanakkor az „egészlegesekek” toleránsabbak az össze nem illésekkel szemben és meglehetősen lassan igazítják hozzá saját nézeteiket a sokféle tényhez, ezért azt várnánk, hogy bizzarr álmokat álmodnak.

Ezeknek a stratégiáknak a mérésére Bruner és munkatársai egy 81 kártyából álló tesztet készítettek, a kártyákon különböző alakú, színű és számú ábrák láthatók (lásd 6. ábra). A feladat az, hogy ki kell találni, melyik képre gondol a kísérletvezető (például „három fekete kontúrosra”). A vizsgálat mindig úgy kezdődik, hogy egy olyan kártyát mutatunk, amelyik ezt a fogalmat illusztrálja. Ezután a k.s.z.-nek egyesével kell a kártyákat kiválasztania és mindegyik választás után megmondjuk, hogy a kártya „pozitív” vagy „negatív”. A k.s.z. minden egyes választás után megkockáztathat egy hipoté-

*A tanulmány I. részét előző számunkban közzeltük.

6. ábra

Kártyák a Bruner tesztből

Bruner és munkatársai (1956) könyvéből engedéllyel kimásolva.
(Megjegyzés: az üres ábrák zöldék, a csíkosak pirosak és a sötétek feketék.)

zist a meghatározó elvről, de csak egyetlen egyet. Ha a k.sz. nem akar felvetni hipotézist, nem kell próbálkoznia. Arra kérjük csupán, hogy olyan hatékonyan jusson el a megoldáshoz, ahogy csak lehet. A kártyákat bármilyen tetszőleges sorrendben választhatja ki.

2. vizsgálat

56 középiskolás diák vett részt ebben a kísérletben (32 lány és 24 fiú, átlagéletkoruk 15 év). 37 diák tudott három álmról beszámolni. Közülük kilenc diákot — akiknek minden álmuk logikus volt (4 fiú és 5 lány) — és kilenc másik diákot — akiknek összes álmuk bizarr volt (2 fiú és 7 lány) — egy hét múlva visszahívtunk, hogy végezzék el a Bruner tesztet. A 4. táblázat az első hipotézishez kiválasztott attribútumoknál fellelhető különbségeket mutatja be. A logikus álmokat álmódók a „részekre” (analitikus) és bizarr álmokat álmódók az „egészre” vonatkozó információfeldolgozó stratégiát alkalmazták.

Hogy a logikus és a bizarr álmokat álmódók között az információfeldolgozási különbségek létét megerősítsük ugyanezeket a diákokat megkértük arra, hogy a SHOUKSMITH (1965) tesztjére épülő „szekvenciális kitalálós játékban” is vegyenek részt. Ezzel az volt a célunk, hogy megvizsgáljuk azt, amit Bruner és munkatársai a két

Álomstílusok és a Bruner teszt

Álomstílusok	N	$\bar{x}$	S.D.
logikus	9	2,22	0,45
bizarr	9	2,77	0,66

$$t = 1,964; p < 0,05$$

stratégia között egyik fő különbségként írtak le, nevezetesen azt a sebességet, amivel a „részlegesek” és az „egészlegesek” a rossz hipotéziseket elvetik. Az „egészlegesek” később hagyják figyelmen kívül az értelmetlen hipotéziseket, vagy másként kifejezve az „egészlegesek” jobban tudnak „együttélni” a következtetlenségekkel. Ezért valószínű, hogy álmaik bizarrak lesznek.

Ebben a „szekvenciális kitalálós játék”-ban a k.sz.-nek hol piros, hol fehér korongot mutatunk, és azt kell kitalálnia, hogy legközelebb piros korongot mutat-e a kísérletvezető vagy nem. A k.sz. találgatásaiban valamilyen hipotézist használ a korongok bemutatásának sorrendiségéről. Négyféle sorrendet alkalmaztunk: (1) A piros korongot minden második esetben mutattuk meg, az első alkalommal tehát a fehér után másodszorra. Összesen 10 próbálkozásra volt lehetőség, azaz a szekvenciát ötször ismételtük meg. (2) A piros korongot minden harmadik esetben mutattuk be, először a harmadik bemutatás volt piros. Összesen 15 bemutatás volt, tehát a szekvencia ötször ismétlődött. (3) A piros korongot a 2., 8. és 16. helyen mutattuk be, összesen 33 bemutatással, tehát a szekvenciát kétszer ismételtük meg. (4) A piros korongot a 4., 6. és 9. helyen mutattuk be, a szekvencia háromszor ismétlődött meg.

A k.sz.-eknek megmondtuk, hogy négy különböző szekvenciát fognak majd találni. Az 1. és a 2. esetben meglehetősen könnyen meg lehetett tanulni az elvet és be lehetett jóslani a piros korong megjelenését. Ezt a két játszmát a FNV kísérlet bevezető szakaszának tekinthetjük, amikor a k.sz. a feltételes ingerre alakít ki bizonyos elvárásokat. A 3. és a 4. játszma az érthetőnek és előre jelezhetőnek tűnő környezetbe a szeszélyesség elemét viszi be.

Várható, hogy az ellentmondásokat éberem észrevevők gyorsabban ismerik fel a tanult elvárások feladásának szükségességét, mint azok, akik az ellentmondások mellett is inkább ragaszkodnak kezdeti hipotéziseikhez. Azonban végül még azok is ismerik a tényeket, akik az össze nem illésekkel szemben toleránsak. A két csoportot tehát, az a gyorsaság különbözteti meg, amivel az előre nem látott eseményekkel szemben megadják magukat. Míg az éber k.sz.-ek már a 3. sorozatnál érzik, hogy új hipotézist kell felállítaniuk, az ellentmondásokkal szemben toleránsak esetleg csak később, a 4. játszmánál kezdik megváltoztatni elképzeléseiket. *Vagyis a 3. és a 4. sorozatnál adott helyes találatok közötti különbséggel mérhetjük az immár rossz hipotézisek feladásának gyorsaságát.* Minél kisebb a különbség, annál hamarabb vette a k.sz. figyelembe a váratlan eseményt (5. táblázat).

Álomstílusok és a Shouksmith teszt

Álomstílusok	<u>N</u>	$\bar{x}$	S.D.
logikus	9	0,33	2,56
bizarr	9	4,77	3,27

$$t = 3,09; p < 0,01$$

A kétféle álmodó csoport az össze nem illések kezelésében valóban eltért, ébren is (és alvás közben is). Úgy tűnik a logikus álmodók ébren érzékenyen észlelik a különbségeket, a bizarr álmodók gyakran érzéketlenek. Alvás közben a dimenzió két végén elhelyezkedők közti különbség még élesebbé válik. Akik toleránsabbak vagy érzéketlenebbek az össze nem illésekkel szemben, azok inkább elfogadják a kis erőfeszítés időszakában képződött lelki termékeket. Ezért álmaik inkább bizarrak. A másik póluson azok vannak, akik ébren észlelik a logikátlanságokat és gyorsan igazodnak a változó tényekhez. Ezek az emberek még alvás közben sem válnak fásulttá; álmaik logikusak.

Néhány következtetés ezekből a vizsgálatokból

Alapvető eredménynek számít, hogy a k.sz.-eknek nem volt az összes álmuk bizarr: tulajdonképpen a felidézett álmok fele jól megszerkesztett, érthető történet volt. Ezért tehát azok az álomelméletek, amelyek *valamennyi* álom bizarrságának rejtett okait igyekeztek feltárni, alapjában véve tévedtek, mert nem vették figyelembe azt a tényt, hogy minden második álom nem bizarr. Többé nem hanyagolhatjuk el azt az egyszerű, de fontos tényt, hogy alvás közben logikus és bizarr álmokat is képzünk. De miért?

Az erre a kérdésre adott válaszomban — amint ezt az 1. részben már említettem — összekapcsolom a szellemi erőfeszítés és a mikrogenezis elméletét. Nézetem szerint a gondolatok fokozatosan alakulnak ki az emlékezetünkben tárolt kódokból; ez a meglehetősen munkaigényes folyamat sok lépésből áll és bizonyos szintű szellemi erőfeszítést igényel. Alacsony szintű szellemi erőfeszítés mellett a gondolatok mikrogenezise leáll egy közbülső szinten és az így létrejött gondolati termék valóban bizarr és érthetetlen lehet. Az alvás órái alatt szellemi erőfeszítésünk szintje ingadozik, ezért *néhány* álmunk különbözik éber gondolatainktól. Ezek a bizarr álmok a REM alvás közben jönnek létre, amikor rendszerint kevesebb szellemi erőfeszítést tudunk mobilizálni, mint NREM alvás közben.

Noha a legtöbb embernek kétféle álma is szokott lenni — logikus és bizarr —, néhányan rendszerint vagy csak logikus, vagy csak bizarr álmodnak. *Ezeket a tiszta álomtípusokat az álmodóknak a letapogatás (ESzV) dimenzión elfoglalt szélső helyükkel magyarázzuk.* Az egyik szélén azok vannak, akik még alvás közben is elég éberek szellemileg ahhoz, hogy a gondolatok mikrogenezisét a kitűzött célíg végigvigyék; a logikának semminemű megszegését nem tűrik. A másik végén azok találhatók,

akiknek az össze nem illésekkel szembeni „toleranciája” az alvás tétlen körülményei között az ébrenléti szinthez képest még kifejezettebb lesz, és így jöhetnek létre a bizarr álmok.

Ismételten hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ennek a tanulmányomnak van egy másik, *ettől független* üzenete is. Amellett foglalkozom állást, hogy nem az összes álom bizarr, következésképpen azok az elméletek mind megalapozatlanok, amelyek az álom ilyen hibás sztereotípiáján alapulnak. Miközben azt állítom, hogy a kétféle álomstílus létezése tulajdonképpen érvénytelenné teszi Freud elméletét, annak is tudatában vagyok, hogy a klinikusoknak nehezükre eshet mindazt feladni, vagy mindarra kétkedve tekinteni, amit olyan sokáig elfogadtak. Ezért szeretném kibővíteni tanulmányom körét és rámutatni a továbbiakban arra, hogy — eltekintve a sok nehézségtől, amit a sztereotip álomfelfogás elfogadása okozott — Freud elméletében mennyi logikátlanság rejlik.

A sztereotip álom nyomában

Az álomfejtés módszeréről

Az álmoknak állítólag magyarázatra van szükségük, mert így, ahogy vannak értelmetlenek. FREUD (1900) saját nézetét kortársainak uralkodó felfogásaival összehasonlítva a következőket írja:

„A választott téma dolgában a szerzők véleménye a legélesebb ellentmondásokban állt egymással... Az álom-kérdéseknek megmunkálásával ez ellentmondó nézetek legtöbbje megtalálta a maga helyét. *A nyilvánított vélemények közül csak kettővel kellett határozottan szembehelyezkednem, azzal, hogy az álom értelmetlen és hogy testi folyamat;...*” (438. o., ford.: Hollós István, kiemelés tőlem).

Freud valóban úgy gondolta, hogy az álom manifeszt tartalma értelmetlennek tűnik. Azt állította, hogy a látens álomgondolat — amiből az álom képződik — „teljesen normális lelki tevékenységből” származik. Azt a kettősséget, amit az ésszerű gondolatok nyilvánvaló értelmetlenséggel való elfedése jelent, azzal magyarázta, hogy:

„...valamely normális gondolatmenetnek ily abnormális lelki megmunkálása csak akkor történik, ha ez oly tudattalan vágy átvitelére szolgál, amely az infantilisból ered és elfojtás alatt van. E tétel kedvéért építettük az álomelméletet arra a feltevésre, hogy a hajtó álomvágy mindig a tudattalanból ered...” (346. o., ford.: Hollós István).

Tehát ezért tűnnek az álmok értelmetlennek és ezért van szükség speciális módszerre a rejtett értelem megfejtéséhez.

Amint már láthattuk, a logikus álmok nem különösek. Nem tételezik fel két különféle lelki mechanizmus működését, és megfejtésükhöz nincs szükség különleges technikára. Indokolt-e ezek után, hogy az álomfejtést a tudattalan megismeréséhez vezető „királyi útnak” tekintsük? Vagy másként kifejezve, úgy kell-e az álmokra gondolnunk, mint amelyek Freudnak az elsődleges gondolkodási folyamatokról és az elfojtásról vallott nézetét támasztják alá? Tekintettel arra, hogy nem valamennyi álmunk bizarr, a válasz úgy tűnik tagadó.

Ha jól értettem, ERIKSON (1954) is ezt az eshetőséget érintette. Miközben a pszichoanalitikusokat arra biztatta, hogy ne tévesszék össze a „felszínt a felületességgel”, megjegyezte:

„Nem hivatalosan az álmokat gyakran teljesen vagy részben manifeszt megjelenésük alapján értelmezzük. Hivatalosan viszont konfrontáljuk az álomnak manifeszt megjelenését, hogy az utóbbit lepattintsuk róla, mintha az értéktelen burok lenne és igyekszünk megszabadulni tőle az értékesebbnek tűnő „lényeg” kedvéért. Amikor ez a módszer egy új irányzattal összhangban volt, éppoly lényeges volt a kutatás, mint a terápia számára, de kényszeres megszokásként nagyon is akadályozta mindeddig az én-pszichológia teljes kibontakozását és az álomélet problémáinak megoldását” (140. o.).

Úgy vélem, Erikson itt a sztereotip álmot kérdőjelezi meg és az álomstílusok lehetőségére utal. Bár a klinikusok tudják, hogy vannak logikus álmok is, „hivatalosan” – Erikson kifejezésével – mégis Freud nyomdokain haladnak, amikor fenntartják azt a nézetet, hogy egy álmot, akármilyen álmot, csak akkor lehet megérteni, ha az álomgondolatokról az álmodó asszociációinak segítségével lerántjuk a leplet, felfedjük torzításait. A megfigyelés és az ideológia közötti kirívó ellentmondás a sztereotip álom elfogadásából ered. Ha elismernénk a logikus és a bizarr álmok közti különbséget, ez szükségessé tenné annak az alaptételnek a felülbírálatát, miszerint két mentális rendszer létezik, az ego és az id, melyekre tökéletesen eltérő működésmód jellemző. Következésképpen a tudattalanból származó álmok minden bizonnyal különböznek az ego termékétől.

De tegyük félre egy pillanatra a Freud elméletével szembeni alapvető érvünket. Még ha követjük is Freud gondolatmenetét, ellentmondásokkal találjuk magunkat szemben. Először is Freud álomfejtési módszerét vonom kétségbe, melynél állítólag az álmodó asszociációi vezetnek el bennünket a látens álomgondolatokhoz.

Megkérdézhetjük: az álmodó asszociációinak, melyek valószínűleg az álomgondolat és a manifeszt tartalom közti szakadékot hidalják át, nem ugyanabban a sorrendben kellene-e követniük egymást (csak éppen visszafelé), mint az álmodás folyamatának? Meglepetéssel olvassuk Freudnál, hogy *„nem szükséges az elemzés munkájának minden ötletét az éjjeli álommunkába is odaképzelnünk*. Hisz az elemzésnél oly utat teszünk meg, amely az álomképtől az álomgondolatig visszafelé út. Az álommunka maga fordított irányú utat tett meg és *egyáltalán nem valószínű, hogy ezek az utak ellenkező irányban is járhatók*” (1900, 396–397. o., ford.: Hollós István, kiemelés tőlem). Ebben az értelemben Freud elismeri, hogy a nappal friss gondolati anyaga beékelődik az asszociációk közé. Továbbá valószínűleg „új és távolabbi kerülő utakra szorít a felébredés után fokozódott ellentállás is” (397. o., ford.: Hollós István). De akkor miért van szükség ezekre az asszociációkra? Íme Freud válasza: *„De e nappal szövegetett – kollaterális – gondolatoknak száma és faja lélektanilag nem fontos, hacsak a keresett álomgondolat útjára elvezetnek bennünket*” (1900, 397. o., ford.: Hollós István).

A kollaterális gondolatokat nyilvánvalóan fel kell ismernünk és el kell különítenünk az álomgondolatoktól. Sajnos döntéseinknél mindenféle kötelező érvényű kritérium híján teljesen magunkra vagyunk hagyatva. Ez a döntés a szabadasszociációs módszer kritikus pontja a manifeszt tartalom mögött meghúzódó tudattalan motívumok elkülönítése szempontjából, és eléggé meglepő, hogy milyen kevés figyelmet szenteltek

neki. A dolgok mai állása szerint annak eldöntése, hogy egy asszociáció „kollaterális”-e és ezért nem érdemes vele foglalkozni, vagy „volt helye az éjjeli álommunkában”, gyakorlatilag az álomfejtő szeszélyétől függ. Az álomfejtő csakis magára van utalva az adatok értelmezésénél. A szabadasszociáció alkalmazásába bizonyos fokú önkényességet építettek be.

FREUD (1900) csak utólag indokolta meg döntéseit: „álomfejtéseink benyomásaira hivatkozhatunk. Hivatkozhatunk azokra a meglepő kapcsolatokra, amelyek az egyes képzetek nyomozása közben más álemelemekkel adódnak és hogy valószínűtlen, hogy álomfejtéseinket, amelyek az álmot oly pontosan fedik és magyarázzák, másképp szerezhettük volna meg, mint úgy, hogy egy már fennállott pszichikus kapcsolat nyomát követtük” (393. o., ford.: Hollós István). Ez az érvelés azonban igazából nem tisztázza a kérdést. A kollaterális gondolatot most egy hasonlóképpen pontatlan elképzeléssel helyettesíti be: „az álmot pontosan fedő és magyarázó álomfejtés”. Mit jelent az, hogy „az álmot pontosan fedő és magyarázó álomfejtés”? És mikor elég pontosan fedő és magyarázó az álomfejtés ahhoz, hogy az álomfejtő értelmezését érvényessé tegye?

Freud az álmodóra tett benyomáshoz, mint egyfajta validizálási formához ragaszkodik, de ez így szintén problematikus. Mert mi történik akkor, ha az álmodó nem ért egyet az értelmezéssel? Az egyet nem értést ellenállásnak lehet tekinteni és ez az értelmezés helyességének bizonyítékául szolgál. Más szavakkal, bármilyen benyomása is legyen az álmodónak, nincs más választása, mint hogy bizonyítsa az elmélet és a módszer helyességét.

A megbeszélés kedvéért azonban kövessük még Freud fejtegetését és átmenetileg fogadjuk el azt, hogy az álom mindig a tudattalan terméke és ezért a manifeszt tartalom torzított, valamint szüksége van „értelmezésre”, és végül, hogy az értelmezés csak az álmodó asszociációi segítségével kapott észrevételeket magyarázza meg. Ha mindezt elfogadjuk, remélhetjük, hogy elérkezünk célunkhoz, a látens álomgondolatok világos felfogásához. De ez nem is olyan könnyű.

Freud ugyanis megjegyzi, hogy „Az álomtartalom és az álomgondolat összehasonlításánál a kutató számára elsősorban az fog világossá válni, hogy nagyszabású *sűrítő munka* ment végbe az álomban. Az álom szűkös, szegényes és lakonikus az álomgondolatok terjedelméhez és gazdagságához képest. ... A viszony különböző álmok szerint változó, de amennyire azt ellenőrizni tudtam, mindenkor ilyen egyértelmű” (1900, 209. o., ford.: Hollós István). Valóban, ennek a sűrítő munkának az eredményeképpen „tulajdonképp sohasem vagyunk biztosak abban, hogy egy álmot teljesen megfejtettünk-e; még ha a megoldás kielégítőnek és hiánytalanak látszik is, mindig lehetséges, hogy ugyanabból az álomból még egy más értelem is megnyilvánulhat” (uo.). Sőt ez az ismeretlen értelem nem várt új lehetőségekre is mutathat, mivel az egyetlen egy álomba sűrített számos álomgondolat nem feltétlenül követ azonos irányt. Lehet, hogy ellentmondóak vagy az is, hogy egyáltalán nem kapcsolódnak egymáshoz.²

²Szeretném megjegyezni, hogy FREUD (1905) véleménye szerint azt is fel kell tételeznünk, hogy a neurotikus tünetek gyökerénél sok nem szükségszerűen hasonló tudattalan konfliktus is van. „A hisztériás tünetek feltárásánál szerzett tapasztalatom szerint nem kell, hogy egy tünet különféle jelentései összeegyeztethetők legyenek egymással, azaz hogy egy összefüggő egészbe illeszkedjenek ... Már tudjuk, hogy egyetlen egy tünet meglehetősen gyakran egyidejűleg különböző jelentéseknek felel meg” (53. o.).

A következő dilemmával állunk szemben: Melyik össze nem egyeztethető jelentést válasszuk ki az álom megértéséhez? Ha álomelméletünk valóban álomelemzésünk eredményeitől függ, akkor döntésünknek messzemenő következményei lehetnek. Csakis az összes lehetséges jelentés tüzetes megvizsgálása után lehetünk biztosak abban, hogy a mi felfogásunk a helyes és hogy elméletünk bebizonyított. De ki tudja az egy álomba sűrített lehetséges gondolatok számát? Megismétlem: „...még ha a megoldás ki-elégítőnek és hiánytalannak látszik is, mindig lehetséges, hogy ugyanabból az álomból még egy más értelem is nyilvánulhat.” Tehát az álomértelmező dönt az *egyik* lehetséges jelentés javára és így határozza meg az *álom értelmét*.

Freudnak az *ellentétekről* írt véleménye szintén jó példa arra a független hatalomra, amit az analitikusoknak adott az álmok „értelmezése terén”. Freud szerint az álom „Ellentétet szívesen ábrázol együtt vagy olvasztja egységbe. ...egyetlen ellentétre képes elemről sem tudjuk biztosan, hogy az álomgondolatban pozitíve vagy negatíve foglaltatik-e” (1900, 238. o., ford.: Hollós István). „Ezért, ha valamely álom megértésén minden kísérletünk kudarcot vall, mindenkor megkísérelhetjük, hogy a nyilvánvaló tartalom bizonyos részét megfordítsuk, mire nem ritkán minden megvilágosodik” (1900, 244. o., ford.: Hollós István). Így Freud például azt állította, hogy egy olyan álom, melyben szobák során megyünk keresztül tulajdonképpen egy bordélyház, vagy egy hárem álmának tekinthető. Ugyanakkor házasságot is jelenthet. Vagy „Asztalok, terített asztalok és deszkák szintén asszonyok, bizonyval annál az ellentétnél fogva, hogy itt a test domborulatai hiányzanak” (1900, 265. o., ford. Hollós István).

Míg úgy tűnik, hogy ez a rengeteg lehetőség pusztá manipulációra ad alkalmat, Freud tulajdonképpen korlátozta az analitikusoknak adott szabadságot. Miután megjegyezte, hogy az álom bármely eleme saját ellentétét is képviselheti, hozzátette: „Sohasem tudhatjuk előre, hogy az egyiket, vagy a másikat kell-e feltételeznünk, *csak az összefüggés dönt erről*” (1900, 350. o., ford.: Hollós István, kiemelés tőlem). Az összefüggés szabályának alkalmazására Dóra eseténél (1905) találunk egy példát. Amikor Dóra felidézte első álmát, egy szülei között lezajló veszekedést említett. Anyja egy bizonyos ajándékot kért, de apja egy másikat vett. Anyja csalódott és nem akarta elfogadni az ajándékot. Ekkor Freud megkérdezte Dórát, vajon ő elfogadta volna-e az ajándékot. „Nem tudom” — felelte Dóra. Ezután Freud megmagyarázta, hogy Dóra igenis kész lett volna elfogadni azt, amit anyja visszautasított. Most — folytatta —, ha az „elfogadást” az „adással” helyettesítjük, akkor azt mondhatjuk, hogy Dóra hajlandó lett volna apjának azt megadni, amit az anyja nem, nevezetesen szeretet. De Dóra élettörténetét ismervén, számos másik „összefüggést” is figyelembe vehettünk volna. Döntöttünk volna például úgy, hogy az „ajándékot” „sértéssel” helyettesítjük be és így teljesen másmilyen értelmezéshez jutottunk volna.

Nem tudom megállni, hogy meg ne kérdezzem: az álom értelmét tényleg az *álmodó* szándékai szerint bagozzuk-e ki, vagy inkább „értelmezzük”, azaz ahhoz igazítjuk, amiről *mi* azt hisszük, hogy jelentenie kellene? Freudnak a „kollaterális” asszociációkkal, a sűrítésekkel és az ellentétekkel való bánásmódja az álmok „objektív” lefordítására tett ígéretének kétségbevonását váltja ki belőlünk. Freud saját állítását tovább gyengítette azzal, hogy néhány szimbólumot felmentett a szabad asszociáció elve alól.

Jelentősége ellenére Freud meg sem kísérelte, hogy egyértelműen meghatározzon akár egyetlen egy szimbólumot is. Bár megkülönböztette a szimbólumot és a közvetett reprezentáció más formáit, ezt a különbséget azonban nem határozta meg közelebbről. Egyébként a „szimbólum” meghatározása sem könnyítené meg az álmok értelmezését. Ahogy Freud maga is elismerte, a szimbólumok „gyakran több- és sokértelműek, ... csak az összefüggés teszi lehetővé az ott éppen helyes megértést. A szimbólumok többértelműségéhez fűződik az álomnak alkalmassága arra is, hogy túlértelmezéseket engedjen meg, hogy ugyanegy tartalomban különféle, természetük szerint gyakran igen eltérő gondolatképzéseket és vágygerjedelmeket ábrázolhasson” (1900, 263. o., ford.: Hollós István). Tehát a szimbólumok a sűrítés, az ellentétek és a kollaterális asszociációk társaságával együtt teszik az álomfejtést *kitalálós játékká*. Ezekben a példákban az összefüggésnek kellene irányítani bennünket abban, hogy a lehetséges utak közül megtaláljuk a mienket. De az álom összefüggése nem kevésbé többértelmű mint a szimbólum. A vaktól várjuk el, hogy vezesse a világtalant.

Az álomértelmezés terén sokkal közelebb maradunk az ókori klasszikusokhoz, értelmes megsejtéseikkel együtt, mint amennyire hajlandóak vagyunk elismerni. Azt állítjuk, hogy van valamin, amijük az ókor klasszikusainak nem volt; egy tudományos módszerünk, nevezetesen a szabad asszociáció. De hadd mutassak rá arra, hogy míg természetesen értelmes dolog az álmodó hátterének figyelembevétele, de ebben nincsen semmi újítás, és nem is garantálja az értelmezés érvényességét.

Hogy milyen mértékben pusztán kitaláláson múlik egy álom értelmezése a szabad asszociáció módszerével, az Freudnak abból a javaslatából is nyilvánvaló, amit a lényeges álomgondolatoknak a kevésbé lényegestől való elkülönítésére tett. Utalt arra, hogy „... az elemzésnél adódó anyag *különböző értékű*. Egyik részét a lényeges álomgondolatok képezik, amelyek tehát az álmot teljesen pótolják és annak helyettesítésére egymagukban is elegendők volnának,” (1900 232. o., ford.: Hollós István, kiemelés tőlem). Ami a kevésbé fontos anyagot illeti, erről Freud azt írja, hogy nem mindegyik vesz részt az álomképzésben.

De hogy azonosítsa az analitikus a lényeges álomgondolatokat? REEVES (1966) felhívta a figyelmet arra, hogy a lényeges álomgondolatok megkülönböztetésének kritériumait „sohasem fogalmazták meg és a logikusan gondolkodó kívülről számára ez a validizálás kulcsproblémája... A pszichoanalitikusok óriási mértékben hozzájárulhatnának az általános pszichológiához, ha az ilyen utasításokat a mostaninál adekvátabban le tudnák írni” (148. o.). Pillanatnyilag a helyzet úgy áll, hogy az ilyen megkülönböztetés nem több pusztán sejtésnél, önkényes döntésnél arról, hogy mit is jelent egy álom.

Végül észre kell vennünk Freud álomfejtési módszerében egy inherens bűvös kört. Ezt Freudnak a következő állításával szemléltethetjük: ősi nyelvünk szimbólumokból állt, amelyek a mítoszokban és vallásos szertartásokban még mindig gyakoriak, ugyanakkor álmainkban a szimbólumok csakis szexuális témák álcázásaiként jelennek meg (1900, 261–262. o.). Eredetileg tehát a szimbólum a kommunikáció eszköze volt; az álomban azonban ezzel ellentétes célt szolgál, mégpedig azt, hogy a racionális álomgondolatot nem-racionálissá, következőképp nem-kommunikatív kifejezéssé alakítsa.

Freudnak ez az állítása — a szimbólumok az álomban szexuális témákat képviselnek — egy korábbi állításából következik, mégpedig abból az elvárásából, hogy az álom kontextusa mindig szexuális, mely a kora gyermekorból ered. De hogy tárjuk fel ezt a

kontextust? Feltehetően a lényeges álmogondolatok segítségével, úgy ahogyan az asszociációk révén megmutatkoznak. De az asszociációk értelmezése éppen a kontextusról való tudásunktól függ. Ez talán nem a *circulus vitiosus* egyik paradigmája?

Bár a fentiekben Freudra hivatkoztam, hozzá kell tennem, hogy JUNG (1945) is a kontextusra épített álomértelmezésében. Íme Jung tanácsa az álmok értelmezéséhez: „Nincs szükség hatodik érzékre ahhoz, hogy megértsük az álmokat. De egyszerű álmoskönyvekben található rutin recepteknél vagy azoknál a recepteknél többre van szükség, amelyek előre kialakított elképzelések hatására szoktak megfogalmazódni. Az álommotívumok sztereotip értelmezése kerülendő: *az egyetlen jogos értelmezéshez csakis a kontextus gondos áttanulmányozásán keresztül juthatunk*” (286–287. o. kiemelés tőlem). Ismét szeretném tudni, hogyan is kell ezt a mindenható kontextust azonosítani? De Jung nyilvánvalóan nem érezte fontosnak, hogy ezzel a problémával foglalkozzon.

Ha a kontextusnak szentelt központi szerepet nézzük, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szabad asszociáció módszerének vagy a kiegészítésnek semmilyen előnye sincs bármilyen más módszerrel szemben az álmok értelmezésénél. Ami a tudományos validizálást illeti, egyetlen álomértelmezésünk sem emelkedik a sejtés szintje fölé. Bármilyen szellemes is egy sejtés, mégiscsak sejtés marad.

A tudattalan fogalma

Ha az álmok iránti érdeklődés csak magára a jelenségre korlátozódna, megállhattam volna az értelmezés kérdésénél. De – amint tudjuk – az álmok értelmezése elválaszthatatlanul összekapcsolódik a tudattalan fogalmával. Ahogy JUNG (1931) írja: „Témánkkal egyáltalán nem tudunk foglalkozni, hacsak nem ismerjük fel a tudattalant, mivel az álomfejtés közismert célja nemcsak agyunk csiszolása, hanem azoknak az eddig tudattalan tartalmaknak a feltárása és felismerése is, melyek fontosak a neurózis helyes értelmezéséhez vagy kezeléséhez (140. o.). Tulajdonképpen itt az a lényeg, hogy az álomfejtés a tudattalan folyamatokról megszerzendő bővebb ismeret kedvéért történik. Bár elfogadom, hogy a tudattalan fogalom megtartásának alapos oka van, de nem hiszem, hogy az álmok lennének a tudattalanhoz vezető „királyi út”.

A megbeszélést *a tudattalan kanti problémájával* kezdem. Azaz, egyáltalán megismerhetők-e a tudattalan folyamatok? FREUD (1915b) érintette ezt a problémát: „A tudattalan lelki tevékenység pszichoanalitikus feltételezése egyrészt a primitív animizmus további kiterjesztésének tűnik, amely oda vezetett, hogy környezetünkben mindent saját tudatunk másolatainak láttunk, másrészt a külső észlelésről vallott nézeteinkre vonatkozó Kant-féle korrekciók kibővítésének. Ahogy Kant is figyelmeztetett bennünket, nehogy elfelejtkezzünk arról a tényről, miszerint észleléseink szubjektíve kondicionáltak és nem szabad azonosnak tekinteni azokat azzal, amit észlelünk; bár megismerhetetlen, hasonlóképpen a pszichoanalízis is óv bennünket attól, hogy egyenlőségjelet tegyünk a tudatunkkal észlelték és annak tulajdonképpeni tárgya, a tudattalan lelki folyamatok közé” (171. o.).

Milyen fajta elképzelés ez? Egyrészt itt van az a közismert felfogás, hogy a psi-

chikus funkciók hasonlóak a tudatos funkciókhoz. Másrészt ennek a felfogásnak viszont ellentmond Kantnak az észlelés és a valóság közti ellentétéről vallott nézete: a tudat nem tükrözi a tudattalant. Röviden tehát feltételezzük a tudattalanról, hogy másolata is a tudatnak és különbözik is attól. Hogyan került el ez az ellentmondás Freud és olvasói figyelmét? REEVES (1966) megjegyzi, hogy „Freud gyakran hangsúlyozta a tudattalan gondolkodási folyamatok megismerhetetlen jellegét és a tudatostól való különbözőségét” (153. o.). Íme egy rövid mondatban előttünk áll a tudattalan kanti problémája. *Lehet valami megismerhetetlen és mégis összehasonlítható mindazzal és különböző mindattól, amit ismerek?*

Úgy tűnik, nemcsak Freud nem volt tudatában ennek az ellentmondásnak, de néhány követője odáig ment, hogy azt állította, Freud legfőbb tudományos eredménye a tudattalan leírásában rejlik. JONES (1953) véleménye szerint: „Freudnak a pszichológiához való forradalmi hozzájárulását nem annyira a tudattalan létezésének bemutatása és talán nem is a tudattalan tartalmának feltárása jelentette, hanem inkább az az állítása, hogy két alapvetően különböző lelki folyamat van — amelyeket primernek és szekundernek nevezett —, valamint ezek leírása” (397. o.). Ezt követően Jones — Freud nyomán — részletezte ezeknek a „megismerhetetlen” folyamatoknak a természetét.

Ha ez a leírás pontos, akkor úgy tűnne, mintha a tudattalan folyamatok *igenis megismerhetőek* lennének. BINSWANGER (1956) azonban azt gondolja, hogy Freud a tudattalan fogalmát Kant „magában való dolog” fogalmához hasonlította. Egy „magában való dolog” — a fogalom értelme szerint — megismerhetetlen. De akkor hogy lehet mégis pontosan leírni? Az „Álomfejtés”-ben FREUD (1900) a következő kijelentést teszi: „A tudattalan a tulajdonképpeni lelki valóság, amely a maga belső természete szerint előttünk épp oly ismeretlen, mint a külvilági valóság és számunkra a tudat adalékai révén épp oly tökéletlenül nyilvánul meg, mint a külvilág az érzékszervek adatai révén” (456. o., ford.: Hollós István). Ha a tudattalan folyamatok nem észlelhetők, ahogy Freud állította, ha egyfajta „magában való dolognak” tekinthetők, akkor az erről való összes tudásunkat a *tudat* alakította ki. Ha Kantot követjük, azt kellene mondanunk, hogy a tudattalan valóban megismerhetetlen és a leírására irányuló bármilyen kísérlet értelmetlen.

Az álmfejtésnél említett kontextusra fektetett hangsúlyhoz hasonlóan JUNG (1946) ebben is lépést tartott Freuddal. Az „On the Nature of the Psyche” című művében a következő olvasható:

„A tudatküszöb és a tudattalan hipotézise azt jelenti, hogy valamennyi tudásunk, nevezetesen lelki reakcióink, talán még tudattalan „gondolataink” és „belátásaink” szükséges nyersanyaga is szorosan a tudathoz közel, felette vagy alatta helyezkedik el, tőlünk épp csak a „küszöb” választja el és mégis nyilvánvalóan elérhetetlen. Semmit sem tudunk arról, hogy ez a tudattalan hogyan működik, de a tudattalan feltehetően egy lelki rendszer, ezért valószínűleg rendelkezik mindazzal, amivel a tudat, beleértve az észlelést, az emlékezetet, a képzeletet, az akaratot, az affektivitást, az érzelmeket, a gondolkodást, ítélőképességet stb. — valamennyit küszöb alatti formában” (1966. o.).

A Reeves-től vett idézethez hasonlóan itt is ugyanabban a mondatban megtaláljuk azt a kijelentést, hogy „Semmit se tudunk arról, hogy ez a tudattalan hogyan működik”, amit feltételezett működésének leírása követ, ami viszont azon az általános nézeten

alapszik, hogy a tudathoz hasonlóan ez is „lelki rendszer”. A későbbiekben, de még ugyanebben a műben Jung felvilágosít bennünket arról, hogy a tudattalannak miért nem lehetnek ugyanolyan funkciói, mint a tudatnak. Freud és Jung között különbség csak abban van, hogy milyen konkrét funkciót tagadnak meg a tudattalantól. Freud szerint a tudattalan nem érez érzelmeket, sem szorongást, sem örömet. Jung viszont a tudattalannál a kogníció lehetetlenségét emelte ki.

FREUD (1915b) azt írja, hogy „Egy érzelem lényegéhez minden kétségen kívül hozzátartozik az, hogy tudunk róla, azaz a tudat számára ismertté kell lennie. Tehát teljességgel lehetetlen, hogy a tudattalannak olyan sajátossága legyen, mint érzelem, emóció, indulat” (177. o.). JUNG (1946) a tudatos és a tudattalan lelki folyamatok egy másik feltételezett különbségére mutatott rá. Azt állította, hogy „a pszichikum a funkciónak az emancipációja ösztönös alakjától és ezzel együtt kényszerítő erejétől” (182. o.). A lelki szférában, az ösztönszférával szemben, az akarat irányítja a viselkedést. De az akaratnak ahhoz, hogy választási szabadságát meg tudja valósítani, szüksége van „egy felsőbbrendű hatalomra”. „Tudnia kell egy célról. Driesch helyesen emeli ki, hogy 'Nincs akarat tudás nélkül'. Az akarat előre feltételez egy olyan személyt, aki választ és aki mérlegeli a különféle lehetőségeket” (1946, 184. o.). Ezért Jung úgy vélte, hogy meg kell tagadni a kogníció képességét a tudattalantól. „Ha a pszichikumot az akarat cselekedeteire korlátozzuk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a pszichikum többé-kevésbé azonos a tudattal, mivel aligha képzelhető el az akarat és a választás szabadsága tudatosság nélkül. ...Akkor mi történt a tudattalan feltételezett pszichológiai természetével?” (146. o.)

Jung itt a kognitív pszichológia meghatározását adja, mely a kognícióról tanúsodó jelenségekkel foglalkozik. Ennek a meghatározásnak a következményeképpen Jungnak meg kellett kérdőjeleznie a „tudattalan fogalomképzés” lehetőségét. Mintha Jung a „tudattalan fogalomalkotás” okozta csalódottságot még tovább akarta volna fokozni, Freud saját bizonyítékát is segítségül hívja; FREUD (1915b) ugyanis azt írja a tudattalannról szóló tanulmányában: „Egy ösztön sohasem válhat a tudat tárgyává, csak az ösztönt képviselő gondolat. Még a tudattalanban sem képviselheti az ösztönt más, csakis egy gondolat” (177. o.). JUNG (1946) ehhez a következő megjegyzést fűzi: „Ahogy a fenti gondolatmenetben azt kérdeztük: 'ki a tudattalan akarat alanya?', itt azt a kérdést kell feltennünk: 'pontosan kinek is van az ösztönről gondolata a tudattalan állapotban?'. A 'tudattalan' fogalomalkotás tulajdonképpen *önellentmondás*” (200. o.).

Hogyan képzelhető el tehát egy tudattalan *lelki rendszer*, azaz egy olyan, amelyik „tudatosan” választja meg viselkedésmódját? Ennél a kritikus pontnál JUNG (1946) megváltoztatta gondolatmenetét és feltételezte, hogy „ez a dilemma önmagától megoldódik, mihelyt felismerjük, hogy a tudat mennyire viszonylagos, mivel a tudattartalom egyszerre tudatos is és tudattalan is, azaz tudatos az egyik szempontból és tudattalan a másiktól. Ahogy az általában a paradoxonokkal lenni szokott, ezt a kijelentést sem értjük meg azonnal” (200. o.). Mit is gondoljunk most? Utasítsuk vissza Jungnak a kognitív pszichológiáról adott definícióját? Vagy mondjunk le a kétféle módon működő lelki rendszerek gondolatáról?

Nem fölösleges emlékeztetnünk e helyen Descartes-ra, aki az embernél kétféle működésmódot különböztetett meg: a reflexet és a kogníciót. Csak a kogníciónak tu-

lajdonított pszichikus tevékenységet. A pszichológia/nem-pszichológia hasonló kettéválásával találkozunk az autonóm/akaratlagos idegrendszer kettősségében. Ennek a megkülönböztetésnek továbbviteleként vetette fel ALEXANDER (1950) azt, hogy szimbolikus kifejezés csak az akaratlagos idegműködés területén lehetséges: „A vegetatív szerveket az autonóm idegrendszer irányítja, mely nincs közvetlen kapcsolatban a fogalomalkotási folyamatokkal.” Így a pszichoneurózis az akaratlagos, azaz a lelki rendszer kiváltsága, mely képes „fogalomalkotási folyamatokra”. A pszichoszomatikus betegségek viszont a lelki stressz velejárói, de nem szimbolikus kifejezései. Amennyiben Alexander tovább folytatta volna a pszichoneurózis és a pszichoszomatikus megbetegedés közti különbségek kidolgozását, Junghoz hasonlóan ő is eljuthatott volna annak megkérdőjelezéséig, hogy reflexszerű elsődleges gondolkodási folyamatával a tudattalan valóban olyan rendszer-e, mellyel a kogníció és az akaratlagos választás velejár. Más szavakkal, vajon ez a rendszer lelki-e?

Abban mind Freud, mind Jung egyetértett, hogy a tudattalan megismerhetetlen, mégis paradox módon, megtettek minden tőlük telhetőt, hogy leírják ezt a „magában való dolgot”. Ha a tudattalan megismerhetetlen, meg kellene itt állnunk és el kellene ismernünk az emberi gondolkodás korlátait. Ha azonban a tudattalan megismerhető, akkor Freud is és Jung is, bár különböző okok miatt, nyitva hagyta azt a kérdést, hogy ez a rendszer lelki-e. Az a rendszer lelki rendszer, amelyik nem érez érzelmeket, vagy az, amelyik „értelmesen” választ?

A lelki szerkezet

Jóllehet a kanti kategória komolyan aláássa Freudnak a lelki szerkezetről vallott felfogását, egy időre függesszük most fel kritikánkat és nézzük meg hogyan próbálta meg Freud megalapozni elméletét a két különfélelépp működő lelki szerkezetről.

Freud úgy gondolta, hogy „Az álmogondolatokat nyomban megértjük, amint ezekről értesülünk” (1900, 208. o., ford.: Hollós István). Sőt még azt is kiemelte, hogy ha az álomban a kogníció nyomára bukkanunk, az biztosan nem álmodás közben képződött: „Az álomban található egyetlen látszólagos ítélet sem fogható fel az álom-munka gondolatteljesítményeként; az álmogondolat anyagához tartozik, ahonnan kész képletként kerül át a nyilvánvaló álomtartalomba” (330. o., ford.: Hollós István, kiemelés Freudtól). Tehát nem túlzás azt mondani, hogy Freud szerint az álmogondolatok tökéletesen kifogástalanok. Ezek után felmerül a kérdés, hova soroljuk a lappangó álmogondolatokat: az idhez vagy az egóhoz? Ha ezek az álmogondolatok az idhez tartoznak, akkor hogyan illeszkedik bele ennek az ésszerűsége egy olyan rendszerbe, amelyet feltehetően a logikától és a valóság-vizsgálattól eltérő törvények irányítanak?

FREUD (1912) tanulmánya a metapszichológiáról inkább elhomályosítja, semmint megvilágítja a kérdést. „A lappangó álmogondolatok” – mutat rá Freud – „semilyen tekintetben sem különböznek szokásos tudatos tevékenységünk termékeitől; tudatelőttis gondolatoknak nevezhetők és valamikor, ébren, valóban tudatosak lehetnek. De azáltal, hogy alvás közben kapcsolatba kerültek a tudattalan tendenciákkal, ezekhez hasonlóvá lettek, a tudattalan gondolatok szintjére süllyedtek le és a tudattalan tevékenységet irányító törvények hatása alá kerültek” (265. o.). Itt most két mon-

daton belül azt olvashatjuk, hogy az álmogondolatok „semmilyen tekintetben sem különböznek” éber gondolatainktól, bár „a tudattalan gondolatok szintjére süllyedtek le és a tudattalan tevékenységet irányító törvények hatása alá kerültek”. Nem csoda, hogy Freud még oly megértő olvasója is, mint REEVES (1966) elismeri ezt a következetlenséget. Reeves szerint: „Freudnak sikerült hangsúlyoznia mind a látens álmogondolatok 'racionalitását', mind a tudattalan folyamatok irracionalitását, mely tudattalan folyamatokhoz sorolja az álmogondolatokat is, ahogy mi is tettük. Ezt a nyilvánvaló ellentmondást többféle módon is fel lehet oldani. Például úgy, hogy a mondat első felében a 'racionalitást' behelyettesítjük a funkcionális érthetőséggel és a második felében az 'irrationalitást' az ésszerűtlenséggel” (153. o.).

Érthető vagy ésszerűtlen; de ettől a kérdés még mindig fennáll: *ésszerűek a látens álmogondolatok vagy nem?* A válasz Freud egész álomelméletére nézve messzemenő következményeket von maga után. Ha ugyanis az álmogondolatok ésszerűek, akkor a nehézség abban van – amint már erre utaltam is –, hogy hol jelöljük ki helyét a „lelki szerkezetben”. Ha azonban a látens álmogondolatok ésszerűtlenek, akkor miért van szükségünk álommunkára? Ahhoz, hogy egy vágyat visszautasítsunk, először meg kell értenünk. Különös és érthetetlen gondolatok nem riasztanak fel egy „cenzort”, nem lenne szükségük további álcázásra. Ilyen döntő kérdés egyértelmű választ kíván, de úgy tűnik Freud ingadozott az igen és a nem válaszok között.

A következő idézetből tisztán kivehető az igenlő válasz:

„Így tehát nem zárkozhatunk el az elől, hogy az álomképzésben kétféle, lényegében különböző lelki folyamat vesz részt? az egyik teljesen szabatos, a normális gondolkodással egyenértékű álmogondolatokat termel, a másik igen különös, inkorrekt módon bánik el az anyaggal. Ez utóbbit ..., mint a tulajdonképpeni álom-munkát külön választottam” (1900, 445. o., ford.: Hollós István).

Freud e helyen egészen határozott. A látens álmogondolatok „teljesen szabatosak”. A manifeszt álom „inkorrektisége” az álommunkának tudható be, ami viszont – figyeljünk csak! – az ego funkciója. De Freud még hozzáteszi: „Attól a perctől kezdve azonban, amikor az elfojtott gondolatokat a tudattalan vágy-gerjedelmek erőteljesen megszállották, a tudatelőttres megszállások pedig elhagyták, e gondolatok az elsődleges lelki folyamat hatása alá kerültek. Ekkor pedig azok már csak motorikus levezetésre, ... töreksekre. ... Ezek az inkorrekt folyamatok azok, amelyek a lelki szerkezetben *elsődlegesek*” (605. o., ford.: Hollós István).

A tudattalan rendszer megkülönböztető jegyei az elsődleges lelki folyamatok. Freud nyomán JONES (1953) az elsődleges folyamatokról azt írja, hogy azokat „sem logikai ellentmondás, sem oki asszociációk nem gátolják, értelmetlenek a külvilági valóság szempontjából és idői viszonylatban egyaránt” (397. o.). Ez a kogníció természetesen nem „teljesen szabatos”. Sőt azt is megtudtuk, hogy még a logikusan jól megszerkesztett gondolatok is – ha a tudattalan rendszerhez lettek hasonlóvá – „az elsődleges folyamatok hatása alá kerülnek” és így inkorrektek és logikátlanok lesznek. Most már tudjuk, hogy ez a látens álmogondolatok sorsa. Akkor tehát szabatosak, ésszerűek a látens álmogondolatok vagy nem?

Az egyik válasz az lehetne, hogy igenis, a látens álmogondolatok logikátlanok, mivel – képletesen szólva – előzönlük az elsődleges folyamatok. Ebben az esetben az álom az id működésére utalhat, de így tisztázatlan marad az, hogy mi az oka az álom-

munka nehéz „védőfegyverzetének”. Már önmagában a szerkezete elég különössé és érthetlenné teszi ezeket a gondolatokat. Miért kell akkor még tovább álcázni a már összekuszálódott üzenetet? A másik lehetséges válasz az lehetne, hogy a látens álomgondolatok eredetileg logikusak és egymáshoz kapcsolódóak voltak és csak később, alvás közben torzultak el. De akkor milyen bizonyíték támasztja alá az elsődleges folyamat és a kétféleképp működő lelki rendszerek elgondolását?

Freud nem válaszolt ezekre a kérdésekre. Az álomgondolatról szóló írásai kétértelműek vagy még inkább ellentmondásosak. Vessünk még egy pillantást az erélyes és ismételten felajánlott idézetre: „Az álom alapjában véve semmi más, mint gondolkodásunk egy különös *formája*, ... *Az álommunka az*, ami ezt a formát létrehozza és csakis ez az álom lényeges része és különlegességének magyarázata” (1900, 377. o., ford.: Hollós István). Egy ilyen állítás annak feltételezéséhez vezet bennünket, hogy az álomgondolatok szabatosak és csak egy, ezeknek a gondolatoknak a realizálását megakadályozó belső lelki erővel vívott küzdelem miatt lesz tudatos kifejeződésük olyan különös. De ebben az esetben az elsődleges folyamatról alkotott összes feltevésünk értelmét veszti. Ha követjük Freudnak az idről írt fejtegetéseit, elengedhetetlenül holtpontra jutunk az álomgondolatokkal. *A jól felépített gondolatok jelenléte az id-ben ellentmond a különböző gondolkodási móddal jellemezhető kétféle lelki rendszer feltevésének.*

Az elfojtás

Az elfojtásra vonatkozó elméletet a pszichoanalízis alapkövének tekintik. Elvárnánk, hogy megadják egy ilyen fontos fogalom tömör meghatározását. Ezzel szemben MADISON (1956) az elfojtás fogalmának legalább négy különböző jelentésére bukkan Freud írásaiban. Ezért írja Madison, hogy központi helye ellenére mégsem tisztázták sohasem ezt a fogalmat: „miután a kutatók közelebbről szemügyre vették az elfojtás fogalmának cseppfolyósságát, félre is tették, mert nem látták elég világosan ahhoz, hogy megpróbálják akár jobban körülírni, akár továbbfejleszteni” (76. o.).

FREUD (1915a) az elfojtásról a következőket írja: „Az elfojtás mechanizmusához csak az elfojtás *eredményéből* kikövetkeztetett mechanizmuson keresztül férhetünk hozzá” (154. o.). Az „eredmény” kifejezés azoknak az eredetileg logikus gondolatoknak a torzulásaira utal, amelyek a tudattalan pszichikus rendszerből a tudatosba való átmenet közben jöttek létre. „Arra vonatkozóan nem fektethetünk le semmilyen általános szabályt, hogy mekkora torzításra és közvetettségre van szükség ahhoz, hogy a tudat ellenállása megszűnjön”. De torzítások igenis vannak.

A legdöntőbb tehát az, hogy: *sohasem tudjuk közvetlenül vizsgálni az elfojtás folyamatát; csak a torzításokból következtethetünk létezésére.* FREUD (1900) szerint egy elfojtott és ezért tudattalan gondolatnak „nincs más útja a tudathoz (Bw), mint a *tudatelőttesen át*, amelyen keresztül haladva ingerfolyamatának bizonyos változtatásokat kell eltűrnie” (403. o., ford.: Hollós István). Csakis a gondolat eredeti formájának ismeretében beszélhetünk változtatásokról. De hogyan ismerhető az meg? A gondolat csak akkor ismerhető meg, ha tudatos; de ha tudatos, akkor ez azt jelenti, hogy már áthaladt a „cenzúrán”, tehát torzított. Akkor hogyan fogjuk valaha is ellenőrizni ezt az alapvető tételt?

Meglehetősen érdekes, milyen biztos volt FREUD (1939) saját elképzelésében, hiszen még azt is ki merete jelenteni, hogy egy szimbólum igazi értelme számunkra észrevétlen marad, hacsak az analitikus el nem árulja nekünk. Nehéz egyetérteni az analitikus kizárólagos tudásával, ha figyelembe vesszük Freud következő megjegyzését: „az ősi örökség aktivizálódhat, azaz tudattalan állapotából tudatossá válhat, bár megváltozott és eltorzult formában” (101. o.). Itt van tehát a probléma *lényeges része*. *Ha ezek a szimbólumok megjelennek a tudatban, ahol csak megváltozott és eltorzult formában ismerhetők meg, akkor hogyan ismeri meg az analitikus eredeti formájukat?*

Freud meg volt győződve arról, hogy „*valamely normális gondolatmenetnek ily abnormális lelki megmunkálása csak akkor történik, ha ez oly tudattalan vágy átvitelére szolgál, amely az infantilisból ered és elfojtás alatt van*” (1900, 445. o., ford.: Hollós István). Annak sehol se adta bizonyítékát, hogy az elfojtott gondolatok valóban teljesen visszanyerik „*ésszerűségüket*”, míg tudattalanok, és csak később, a tudatba kerüléskor torzulnak el. Ezt nem is bizonyíthatta volna, mert ahogy láttuk, ez a kijelentés igazolhatatlan.

Vessünk még egy pillantást Freud elméletének körvonalaire: (1) a látens álomgondolatok kifogástalanok; (2) a manifeszt álomból azonban „*az összefüggéstelenség legnyilvánvalóbb jelei ritkán hiányoznak*”; (3) az álomgondolat ilyen rettenetes torzulása az elfojtott vágygal való kapcsolatának tudható be; (4) valahányszor ilyen logikátlan és valóságtól elrugaskodott szellemi termékre bukkanunk, feltételezhetjük, hogy eredetileg logikus volt. Azért vált logikátlanná, mert elfojtott tudattalan vágyat fejez ki. (5) Sőt, az ilyen logikátlan szellemi termék ténylegesen alátámasztja a tudattalan lelki rendszer létezését.

Nem tudom, miért kellene feltételeznünk azt, hogy a pszichikus rendszerben – melynek legfőbb jellegzetessége a kogníció – kétféle kogníció lenne. Freud előtt a gondolkodást az asszociációk láncolatának tekintették és előre eltervezett és véletlen láncolatokat különböztettek meg. Freud azonban nem értett egyet ezzel a magyarázattal. Szerinte bebizonyítható, „*hogy helytelen az a feltevés, hogy célnélküli képzetfolyamatnak adjuk át magunkat, ha ... a valamire-gondolást abbahagyjuk és engedjük, hogy akaratlan képzetek bukkanjanak fel. Kimutatható, hogy mindenkor csak az előtűnk ismert célképzetekről mondhatunk le és hogy ezek megszűnésével nyomban ismeretlen – amint azt pontatlanul mondjuk – tudattalan célképzetek kerülnek uralomra, amelyek most az akaratlan képzetek lefolyását megszabják. Célképzetek nélküli gondolkodást lelki életünk szándékos befolyásolásával egyáltalán nem létesíthetünk*” (1900, 393. o., ford.: Hollós István). Más szavakkal, Freud nem vette figyelembe az asszociációk bármilyen véletlen láncolatát; célnélküli képzetfolyamat pedig nincs. A lelki tevékenységek mindig motiváltak. Bár némely asszociációt lehet felületesnek is nevezni, mint például az együtthangzás, a verbális kettős értelem vagy az időbeli szomszédság kiváltotta asszociációkat, „*a lazaság helyes értelmezése közelfekvő. Valahányszor egy pszichikai elemet megbotránkoztató és felületes asszociáció köt össze a másikkal, fennáll egy helytálló és mélyreható kapcsolat is a kettő között, amelyet a cenzúra ellenállása elnyomott. A cenzúra nyomásában és nem a célképzetek megszűnésében rejlik a felületes társítások valódi oka*” (1900, 395. o., ford.: Hollós István).

A logikátlan gondolkodás tehát motivált és nem véletlen. De amit Freud nem tud megmagyarázni, illetve amire még nem is utal, az a következő kérdés: *miért len-*

nénk kétféle gondolkodással megáldva? A filogenezis segítségül hívásának semmi értelme se lenne. Hogyan tudna akár csak egy élőlény is életben maradni, ha az elsődleges gondolkodási folyamatok szabályait követi? Különben egy reflex, egy ún. ösztönös viselkedés is nagyon adaptív. Alig képzelhető el, hogy a biológiai sorban a következő lépés egy olyan fajta gondolkodás lenne, mely annyira idegen a valóságtól, mint az elsődleges folyamatokkal jellemezhető gondolkodás.

Ennek a rejtélynek a megoldása karnyújtásnyira van. Csak azt a lehetőséget kell tekintetbe vennünk, hogy gondolkodásunk nem azonnal hozza létre a jól felépített képzeteket, hanem lépésről lépésre alakítja ki azokat. Láttuk, hogy van ilyen kogníció-elmélet, a gondolatok és észleletek mikrogenezise. *Ha a mikrogenezis elméletet alkalmazzuk, akkor meg tudjuk magyarázni, miért „ijesztőek” néha gondolkodásunk termékei, anélkül, hogy két különálló fajta gondolkodás ellenőrizhetetlen feltevéséhez folyamodnánk.*

Emlékezetünk inkább hologramokból álló sorozathoz hasonlítható, mint számtalan különálló tételt tároló polcrendszerhez. Ezért van az, hogy a felidézés főképp rekonstrukcióból áll, a rekonstrukció pedig nyilvánvalóan fokozatosan alakul ki. Freud azt tételezte fel, hogy a gondolatokat és az élményeket eredeti formájukban tároljuk és a felidézés „változatlan emlékezeti maradványokkal” való műveletet jelent. Ezzel szemben a kogníció mikrogenetikusi elmélete azt állítja, hogy az emlékezés az emlékezeti kódokból áll össze, és hogy ehhez közben „felületes” asszociációkra van szüksége. Ezek az asszociációk nem a jól felépített képzetek eltorzulásai, hanem a képzetek kialakításának átmeneti formái. Ezek a gondolatalkotás feltétlenül szükséges lépései, akár okoz a kialakítandó képzet intrapszichés konfliktust, akár nem.

Igaz az is, hogy az elfojtás elméletét főképp az emlékezetkiesés magyarázatára szokták használni. Az elfojtás valóban egy képzetnek a tudatból való kirekesztését jelenti. De a fogalom azt is magában foglalja, hogy egy elfojtott gondolatra csak akkor emlékezhetünk, ha torzításon ment keresztül. Az elfojtás meghatározásánál egyaránt fontos az emlékezés képtelenségének és „az abnormális pszichikus ráhatás” árán való tudatosulásnak a gondolata.

Az intrapszichés konfliktus miatti emlékezetkiesés régi keletű téma. Elegendő lehet, ha emlékeztetünk a Nietzsche-től származó velős mondásra: „Így tettem, szól az emlékezetem; így nem tettem, szól büszkeségem és neki van igaza.” Freud ehhez annyival járult hozzá, hogy a két rendszer közötti kapcsolat ellenőrzésére két pszichikus rendszert tételezett fel, „cenzorral”, azaz elfojtó erővel. A cenzor azért a torzításért felelős, amin egy eltávolított gondolatnak át *kell* mennie, mielőtt ismét a tudatba kerülhetett. Azok a kísérletek az emlékezésképtelenség magyarázatára, amelyek ezt nem kötik szorosan össze a feltételezett torzításokkal, figyelmen kívül hagyják az elfojtás fogalmához kapcsolódó sajátos freudi elképzelést.

Erre jó példa az álom. A manifeszt álom jól felépített gondolat eltorzult kifejeződése. Habár eltorzult, az elfojtott vágy mégsem maradhat sokáig tudatos, mivel általában elfelejtjük álmunkat. „Az álomelfelejtés célzatos és az ellenállást szolgálja” (1900, 366. o., ford.: Hollós István). Ez az ellenállás vagy elfojtás felelős tehát egy gondolat kifejeződésének eltorzulásáért és annak megakadályozásáért, hogy az álmodó felidézze a már eltorzult kifejezést.

Ha Freud gondolatmenetét követjük, akkor azt várnánk, hogy egy álom eltorzu-

lása és elfelejtése között együttjárás van. Először is azt tételezzük fel, hogy minél nagyobb az álomban a torzulás vagy a bizarréria, annál nagyobb az álomvággyal szembeni ellenállás. Ennek azt kellene maga után vonnia, hogy az ellenállás további elfojtáshoz vezet, azaz a tiltott vagy még el is torzított gondolat később kirekesztődik a tudatból. Azaz ébredéskor az álom elfelejtődik. Ha ezt az érvelést elfogadjuk, akkor azt várhatnánk, hogy azok, akik bizarr álmokat álmodnak, általában elfelejtik ezeket és akik logikus álmokat álmodnak, általában felidéznek álmaikat.

Ezzel ellentétben azonban azt találták, hogy azoknak az álmai, akik csak ritkán tudnak álmot felidézni (feltételezett „elfojtók”), kevésbé bizarrak és kevésbé képzeletteliek, mint azoknak az álmai, akik gyakran fel tudnak idézni álmot (COHEN és McNEILAGE, 1973). Ha a direkt védekezés és az alvást követő utólagos kirekesztés általános elfojtás-faktorral járnának együtt, az elfojtás elméletét csak azzal lehetne alátámasztani, ha kimutatnánk, hogy az álmot ritkán felidézni tudók néhány álmában több a „cenzúrán” keresztülment torzulás. De, ahogy a fentiekben már említettük, nem így van.

Kétségtelen tehát, hogy az álom bizarrsága és a felidézés számára való hozzáférhetősége nem jár együtt, mint ahogy elvártuk volna. A tények önmagukért beszélnek, nincs szükség további fejtegetésre. Csak azt hangsúlyozhatom ismét, hogy Freud az elfojtás meghatározásában az általános felidézési képtelenséggel együtt azt is feltételezi, hogy bármely felidézés csak torzult formában jöhet létre. Úgy tűnik, hogy az analitikusok csakis Freud meghatározásának a maga teljességében való figyelmen kívül hagyásával és pusztán vagy az első vagy a második rész figyelembevételével tudták bizonyítani az elfojtást az álomban.

SHAPIRO és munkatársai (1964) egy érdekes tanulmányukban bemutattak „néhány inkább szuggesztív, semmint bizonyító erejű adatot” az álmodás közbeni elfojtásra. Bizonyos esetekben az ember állítja, hogy álmodott, de nem tudja felidézni az álmot. Shapiro és munkatársai ezt az élményt „tartalom nélküli álmodásnak” (TN) nevezték el. Feltételezték, hogy a TN rendkívül szabálytalan légzéssel járó REM szakaszban léphet fel. Az ilyen légzés ébren a szorongás kísérőjelensége szokott lenni, ezért hasonló érzelmet jelezhet alvás közben is. Arra a következtetésre jutottak, hogy az ennyire feszült álmok felidézésének képtelensége az elfojtás, különösen a szorongáskeltő tartalom tudatból való utólagos kirekesztésének eredménye lehet. És WITKIN (1969) tényleg arról számolt be, hogy azok a k.sz.-ek, akiknek szorongáskeltő filmet mutattak lefekvés előtt, gyakrabban adtak TN beszámolókat, mint semleges filmeket követően. A szorongáskeltő filmek után a REM alvásból történt összes felébresztés 12%-ában kaptak TN beszámolót, míg semleges filmek után csak 4%-ban. Ám a TN beszámolót az emlékezés konszolidációs elméletével is meg lehet magyarázni. Ez az elmélet – amelyet először MÜLLER és PILZECKER (1900) fogalmazott meg – reverberáló idegpályákat tételez fel, amelyek „aktívan” tartják a még nem teljesen kialakult és a megtanulás fázisában levő inputot. A konszolidáció idején az új tanulás sérülékeny; új események megzavarhatják a mentális élet folyamatába való beágyazódást, „retroaktívan gátolhatják”. Az új tanulás azért nem hozzáférhető a felidézés számára, hogy megakadályozza a retroaktív gátlás kifejlődését a konszolidáció befejeződése előtt. WALKER (1958, WALKER és TARTE, 1963) az újonnan tanult élmény felidézésének időszakos gátlódását a „hatás gyengülésének” nevezte.

KLEINSMITH és KAPLAN (1963) kimutatták, hogy a hatás gyengülése együtt változik az új információ arousal értékével. Magas arousal szintet (GBR-rel mérve) kiváltó ingerszavak rövid idejű zavart okoznak a felidőzésben; nem idézhetők fel a szavak közvetlenül észlelésük után. A hosszú idejű emlékezetbe azonban beépülnek. Ezzel szemben az alacsony arousal szinttel együttjáró ingerszavak csak kismértékben okoznak hatásgyengülést. Azaz gyakorlatilag a közvetlen felidőzésnél nem váltanak ki észrevehető gátlást, de az információ nem őrződik meg hosszú távon.

Nézzük meg ismét Shapiro és munkatársai kutatási eredményét. Mivel a TN beszámoló a rendkívül szabálytalan légzéssel járó REM alvás szakaszát követték, egyetérthetünk az ilyen alvás közbeni magas arousal szint (például szorongás) feltételezésével. A magas arousal szint miatt az álomra való emlékezés konszolidációja késlekedhet, így nem idézhető fel közvetlenül felébredés után. De a felidőzés később spontán vagy kérésre sikerülhet. *Más szavakkal, a TN beszámolót a „hatásgyengülés” jelenségének tekinthetjük.*

Fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy ha az elfojtás fogalmát félretereszük, nem kevésbé, de jobban tudunk foglalkozni a felidézhetetlen emlékek problémájával. Éppen az elfojtás fogalma akadályozta meg, hogy az embernél és az állatoknál bizonyos közös jegyekre felfigyelhessünk.

Például beszámoltak arról, hogy patkányoknál az amobarbital elősegíti az ijesztő élmények felidőzését (STEIN és BERGER, 1969). Közismert, hogy az amobarbital az embernél is elősegíti az „elfojtott” traumás élmények felidőzését. Következésképpen azt kell gondolnunk, hogy ez a gyógyszer az emberre és az állatokra is hasonlóképpen hat. De ez az elképzelés ellenkezik a lelki szerkezetről és az elfojtásról kialakított elképzelésünkkel. Különösnek tűnne, ha azt tételeznénk fel, hogy a patkányok „elfojtották” valamely élményük emlékét, mert az intrapszichés konfliktust okozott és ez az „elfojtott” élmény a felidőzés számára csak a szükséges torzulás után vált hozzáférhetővé.

Lelki állapotok — egy alternatív magyarázat

Ha az id és az ego helyett a „lelki állapotok” kifejezést használjuk és közéjük illesztjük a kommunikáció különösségeit, akkor olyan kérdésekkel fogunk tudni foglalkozni, amelyekkel az elfojtás elmélete hiába próbálkozott. Ébrenlét és alvás, józanság és ittasság különböző lelki állapotok, az olyan élményeket, amiket akkor élünk át, amikor az egyik lelki állapotban vagyunk nem könnyen tudjuk felidézni a másokban. De ha visszatérünk az eredeti lelki állapotba, akkor a nem felidézhető emlék felidézhetővé válik, bármiféle torzítás nélkül. Ez az emlék nem fojtódik el, hanem inkább *disszociálódik*, azaz *felbomlik*. Az elfojtással szemben a lelki állapotok és az állapottól függő felidőzés egyaránt jellemző az emberre és az állatra is.

Az „állapottól-függő” felidőzést állatoknál először GIRDEN és CULLER (1937) írták le. Azt találták, hogy ha egy kutyát arra kondicionáltak, hogy lábát curárával való kezelés közben behajlítsa, meg fogja ismételni ezt a cselekvést, valahányszor a kiváltó ingert gyógyszer beadása mellett mutatjuk be. Ha gyógyszeres kezelést nem alkalmazunk, akkor a kutya úgy fog viselkedni, mintha feltételes reflexet nem alakítottunk

volna ki. Girden és Culler ebből arra következtettek, hogy a gyógyszerrel kezelt állapotban elsajátított tanulás (és ennek az emlékezetben való reprezentációja) valahogy elkülönül vagy disszociálódik a gyógyszeresen nem kezelt állapottól. A felidézés akkor jobb, ha olyan lelki állapotban kísérlik meg, ami hasonló az esemény bevésésekor fennállt lelki állapothoz. Azaz, a felidézés „állapot-függő”.

Az utóbbi időben kimutatták, hogy az elektrosokk (ES) a fent idézett állapot-függő vagy disszociált tanulás jelenségéhez hasonlólt vált ki. Kezdetben a kutatók azt hitték, hogy az ES kiirt mindenféle közvetlenül az ES előtt elsajátított tanulást. Úgy gondolták, hogy az ES a még nem stabilizálódott emlékek elraktározási folyamatát zavarja meg, és így retrográd amnéziát okoz. Újabb eredmények azonban rávilágítottak arra, hogy az ES nem kiirtja az új tanulás eredményét, hanem inkább disszociáltan tartja. THOMPSON és NELLY (1970) például bebizonyították, hogy a tanulás után közvetlenül adott ES által okozott felidézéssel zavar csökkenthető a vizsgálat előtti újabb ES-kal. Hogy e második ES javítja az első ES által csökkentett felidézést, arra utal, hogy amit retrográd amnéziának hittünk, valójában a disszociáció következménye. Az első ES nem szakítja félbe az új tanulás stabilizálódását, hanem inkább disszociálja, felidézhetetlenné teszi normál körülmények között. Ha helyreállítjuk az első ES előtti lelki állapotot, akkor a látszólag elfelejtett tanulás ismét hasznosíthatóvá válik.

Eddig legfőképp alkoholt használtak embernél az állapot-függő felidézés vizsgálatára, de közismert, hogy a marihuana, a barbiturátumok, amfetaminok, physostigminnek és az ES is hasonló hatású szerek. GOODWIN és munkatársai (1969) megerősítették, hogy az ember jobban fel tudja idézni azt, amit részegen tanult, ha a vizsgálat során is alkoholos befolyásoltság alatt van. Goodwin és munkatársai azt is kimutatták, hogy sokkal jobban rontja a lelki állapotban bekövetkezett változás a felidézést, mint a felismerést. Ez a különbség érthető, ha arra gondolunk, hogy a felismerést megkönnyítik a jelenlevő ingerek, míg a felidézésnél saját erőforrásainkra kell támaszkodnunk. A lényeg WEINGARTNERT és munkatársait (1976) idézve az, hogy: „egy ember részegen a körülötte zajló eseményekből kevesebbet raktároz el emlékezetébe, mint józanul, ugyanakkor az eseményeket másként is értelmezi (kódolja)” (85. o.). A keresett információ kódolásának különbsége lehet egyik oka annak a kudarcnak, hogy A állapotban felidézze azt, amit B állapotban raktározott el.

Még ennél is fontosabb az, hogy egy különös lelki állapotban — mint amelyet például valamilyen gyógyszer, vagy az alvás jelent — átélt lelki eseményeket önálló egységként, egészként kódolunk, elkülönítve olyan eseményektől, amelyeket más lelki állapotban élünk át. Hasonló lelki állapotok azonban egymással kommunikálhatnak. Már régebben észrevették a hipnotizőrök, hogy az első hipnózis alatt előfordult esemény a második ülésnél felidézhető volt, de ébren nem. Hasonló dologról számolt be FISCHER (1971). Narkoanalízisben egy beteg — amobarbital injekció után — pontosan ott folytatta gondolatmenetét, ahol az első ülés végén abbahagyta.

Felidézhetjük a Breuer—Freud vitát a hisztériások patogén emlékeinek felidézhetetlenségének „okáról és szükséges feltételéről”. Míg Breuer a *hipnoid állapotban* látta a lényegét, Freud a drive-védekezés konfliktusra és az elfojtásra alapozott magyarázatot részesített előnyben.

Breuer elképzelése Janet gondolatából származott. Az uralkodó korszellemmel összhangban Janet a lelki tevékenységeket elemekből álló egységekként képzelte el,

melyek a tudat komplex, de egyetlen folyamatában tömörülnek. A tudatnak ezt az egységét meglehetősen törékenynek vélték, ami könnyen két vagy több kisebb folyamatra eshet szét, disszociálódhat. Janet azt állította, hogy bizonyos hisztériás tünetek a személyiségnek ezekkel a szétesett részeivel kapcsolatosak, az ún. tudattalan rögeszmékkel. Janet kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy nem elegendő a beteg gyógyításához a tudattalan gondolatok tudatosítása. Ilyenkor a tudattalanból csupán tudatosan rögzült kényszer lesz. Ehelyett a megoldás az, hogy a betegnél kialakítjuk a figyelem és a lelki szintézis képességét.

E képesség egyéni különbségei alkotják a hipnoid állapotokról, azaz a teljesen tudatos állapottól különböző és a hipnózishoz hasonló lelki állapotokról vallott nézet alapját. Janet azt állította, hogy a hisztéria természetéről szóló alapos leírásnak figyelembe kell vennie a beteg tudatának terjedelmét is. A hisztériás személyiség tudatának terjedelme szűk. Ez a tudatbeszűkülés a pszichológiai erő, vagy ahogy ma mondanánk, az énerő hiányának a következménye. A szenzoros inputoknak a személyiség egységébe való asszimilálása gyengén megy végbe, így bizonyos traumás élmények emléknymai – bár a lelki élet fő áramától disszociálódtak – befolyásolhatják a viselkedést. Ezeket a disszociált élményeket figyelhetjük meg az automatizmusoknál, azaz a tudat által nem irányított viselkedéseknél.

Azokat, akikre konstitucionálisan a figyelem és a lelki szintézis szűk terjedelme jellemző, disszociált, nem teljesen irányított hipnoid állapotok megélésének veszélye fenyegeti. A hipnoid állapotban bevészt élmények tiszta tudatnál nem felidézhetőek, nem a cenzúra vagy a drive-védekezés konfliktusa miatt, hanem mert úgy tűnik, hogy a disszociálódott élmények a lelki események másik áramlatában foglalnak helyet.

A hipnoid állapotok és a disszociáció elképzelés egy ideig versengett az elfojtás elméletével, de aztán úgy tűnt, hogy elvesztették a csatát és eltűntek a színről. És mégis, FAIRBAIRN (1954) szükségét érezte, hogy kifejezze véleményét arról, „hogy a disszociáció fogalmának elhalványulása, ami az elfojtás fogalmának irányt mutató fölénybe kerülését kísérte, összességében nézve nem volt zavartalan nyereség” (106. o.). Az állapot-függő felidézési vizsgálatok csak mostanában kezdtek igényt tartani a nem-motivált hipnoid állapotok és a disszociáció fogalmára, és ezáltal ismét megnyitották a Breuer–Freud vitát.

A védekezés dimenzió problémái

Máshol (GERGELY, 1975) már kifejtettem az elfojtás fogalmának egy további problémáját: a *védekezés dimenziót*. Ha az elfojtott vágyak kifejeződését megnézzük, meghúzzhatjuk az elfojtott vágygal szembeni makacs védekezés emelkedő vonalát az álmoktól kezdve, az ábrándozáson át, az irányított éber gondolkodásig. Más szavakkal az álmok kevésbé torzítottan fejezik ki az elfojtott gondolatot, mint az ábrándozás, és ez utóbbi kevésbé álcázott, mint az irányított gondolkodás. Ez a védekezés fogalmának dimenziója. Freud feltételezte, hogy nincs olyan lelki tevékenység, mely mentes lenne az elfojtott ösztön-gerjedelmekkel szembeni védekezéstől. A védekezés szigorúsága, az egyén lelki állapotától függően változik: az álmok képviselik ennek a dimenzióknak az egyik végét, míg az irányított gondolkodás a másikat.

De az álom nem a végpont, mivel álom és álom között különbség van. Feltehetően a szkizofrének álmai kevésbé védettek, mint az egészségeseké, ugyanis szkizofrének álmaiban az elfojtott vágyak majdnem eredeti formájukban tárulnak fel. Ezzel összhangban RICHARDSON és MOORE (1963) szkizofrének manifeszt álmait nem-szkizofrének kontroll csoportjának álmaival hasonlította össze. A szkizofrének álmaiban nyíltan feltáruló inceszt és primitíven agresszív, szadisztikus, gyilkos vagy csonkító anyagot vártak. Meglepetésükre azt találták, hogy leplezetlen agresszió és torzításmentes szexualitás (beleértve az incesztet is) nem fordult elő gyakrabban szkizofrénekénél, mint nem-szkizofrénekénél. Más szavakkal, „az elfojtás (azaz a cenzúra) megközelítőleg éppoly hatékonynak tűnt a szkizofrének álmaiban, mint a nem-szkizofrénekéiben” (293. o.). Mivel azonban nem vonták kétségbe az elfojtás elméletét, Richardson és Moore feltette ezt a kérdést: „Az álom más funkciót szolgál szkizofrénekénél, nem a vágy-teljesítő funkciót?” (300. o.). Helyesebb azonban a szkizofrének álmaira úgy tekinteni, mint ami a védekezés dimenzió gyenge pontjára utal.

KRAMER, WINGET és WHITMAN (1971) álmokat korai emlékekkel vetett egybe. Azt találták, hogy míg a korai emlékekben kissé több a rejtett, mint a nyílt gyűlölködés, az álmokban a rejtett gyűlölet négyszer gyakoribb a nyílt ellenségeskedésnél. Következtetésük a védekezés dimenzió egy másik gyenge pontját jelzi: „A beszámolókból talált gyűlölet elemzése alapján úgy gondoljuk, hogy bármilyen nézet eloszlatható, amely szerint az álombeszámolók az érzések féktelen kifejezését tükrözik. ... Az álombeszámolókban a gyűlöletnek inkább a közvetett és nem a közvetlen kifejezési módja gyakori” (1353–1354. o.). Más szavakkal, a korai emlékekben, amelyeket nappal idéztek fel, több nyíltan kifejezett gyűlölet található, mint az álmokban. Ezek az eredmények sem támasztják alá Freudnak az elfojtásról vallott nézetét.

Az álmok és az álmodozások közti kapcsolat további feltárásához megismételttem (GERGELY, 1975) — bár nem pontosan — Kramer és munkatársai kísérletét. A k.sz.-ekkel először elvégeztettük a TAT-ot. Majd megkértük őket, hogy öt hónapon át írják le minden álmukat, amit csak fel tudnak idézni. Minden önként jelentkezőtől átlag 4,5 álmot kaptunk az időszak végére. Az álmokat és a TAT történeteket HALL és VAN DeCASTLE (1966) pontozási rendszere szerint értékeltük. Ahogy vártuk, minden k.sz.-nél az agresszió intenzívebb volt a TAT történetekben, mint az álmokban.

Az irányított gondolatok, az ábrázolások és az álmok nyilvánvalóan nem alkotnak kontinuumot, mely mentén a cenzúra fokozatosan csökken. De mi marad akkor az örökké örökdő „lelki ellenállás” gondolatából, mely — ha csak fantáziában — szemben áll bizonyos ösztönös vágyak beteljesedésével?

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy (1) az elfojtást Freud úgy fogalmazta meg, hogy az megakadályozza az embernek önmaga vizsgálatát; (2) ha mégis használjuk az elfojtás fogalmát és összehasonlítjuk az álmokat felidézők és fel-nem-idézők álmait, vagy az álmokat az álmodozással, akkor az eredmények ellentmondanak az elméleti elvárásoknak; és végül (3) a felidézés elméletének az emberre és az állatra egyaránt jellemző közös jelenséggel kell foglalkoznia; ez olyan kíváncsi, aminek az elfojtás elmélete sohasem tud eleget tenni.

Következtetés

Az elfojtás fogalmával szembeni kifogásaimmal nem azt akarom elérni, hogy hagyjuk figyelmen kívül a tudatos és a tudattalan lelki folyamatok közötti különbségeket. Pontosan ellenkezőleg. Tulajdonképpen a kognitív pszichológusok éppoly jól tudatában voltak a lelki események Janus-arcúságának, mint a pszichopathológia vezető szakemberei. De Freuddal és Junggal szemben a kognitív pszichológusok nem tételeznek fel két különféleképpen működő lelki *rendszer*t. Idézem Galtont, aki megerősíti a tudattalan lelki folyamatoknak tulajdonított fontosságot. Arról, amit GALTON (1879) „pszichometrikus kísérletek”-nek nevezett, a következőket állította:

„Minél többet vizsgálom saját pszichikumom működését ... annál kevesebb tiszteletet érzek aziránt a rész iránt, amit a tudat játszik. ... Másokkal együtt kezdem kétségbe vonni segítőkész felügyelőként játszott hasznát, hasznosságát, és azt hinni, hogy a legjobb agymunkám teljesen független tőle. Az értelem tudattalan működései gyakran messze felülmúlják a tudatot intellektuális jelentőség szempontjából. Hirtelen jött ihletek és azok a megvilágosodások ..., amelyek az átlagember számára oly sok tudatos erőfeszítésbe kerülnek, de a tehetség természetes velejárói, kétségtelenül a tudattalan lelki tevékenység termékei. A tudatos cselekvések motiváltak és a motívumok tudnak magukra vigyázni, a tudat akár jelen van, akár nincs. Úgy tűnik, hogy a tudat alig csinál többet, minthogy hitelesíti azt a tényt, hogy az agy különböző szervei nem működnek tökéletes könnyedséggel vagy összmunkában.”

Olyan valaki számára, aki nem ismeri a pszichológia történetét meglepetésként hathat ez a világos okfejtés arról, hogy a viselkedés mindig motivált, és hogy a tudat tulajdonképpen csak tehetetlen megfigyelője a tudattalanul végrehajtott lelki munka eredményeinek. Meg kell jegyeznünk, hogy Galtonnak a tudattalanról vallott felfogása teljesen összeegyeztethető azzal az ismeretünkkel, hogy az emberi viselkedés mindig motivált és hogy alapvető motívumaink ösztönös eredetűek. De attól a pillanattól kezdve, hogy ezek a motívumok pszichikusan megjelennek (akaratot és kogníciót váltanak ki), *egyetlen egy* lelki rendszerré válnak.

Tehát az álmokat nem annak tudatában kellene elemeznünk, hogy két egymástól eltérően működő lelki rendszer vett részt létrejöttükben. Azzal a feltételezéssel sem kellene az álmokat értelmeznünk, hogy a felszín csak elrejtje a valódi, rejtett üzenetet. „Arisztotelész szabatos, de szegényes meghatározása szerint az álom nem más” — írta Freud — „mint alvó állapotban folytatódó gondolkodás. Ha tehát gondolkodásunk nappal különféle lelki tényeket termel, ítélt, következtet, cáfol, vár, elhatároz stb., akkor mi kényszerítheti éjjel arra, hogy egyedül csak vágyakat teremtsen?” (1900, 410. o., ford.: Hollós István). Fordítsuk meg ennek a retorikai kérdésnek az irányát és kérdezzük meg: Kényszerít-e minket valami arra, hogy azt tételezzük fel, csakis a kora gyermekkorból származó elfojtott vágy hozhat létre álmot? Amint láttuk, Freudnak nem sikerült sem azt az állítását alátámasztani, miszerint az álmok értelmezése a (nem megismerhető) tudattalan megismeréséhez vezető királyi út, sem azt bebizonyítani, hogy létezik egy különálló tudattalan lelki rendszer, mely figyelmen kívül hagyja a logikát és a valóságot.

Az álmok a gondolkodás alvás közbeni termékei. Ezt már régóta tudjuk. Azt is

tudtuk, bár úgy tettünk, mintha nem tudnánk, hogy vannak álmok kategóriák vagy álmotípusok. Ha az álmok a gondolkodás termékei, akkor egészen természetesen elvárható a kogníció pszichológiájától, hogy magyarázza meg az álmodás problémáit. Mégis, ahogy ANTROBUS (1978) írja: „Az álmvizsgálatokat és az ezzel kapcsolatos alvó lelki állapotot a kognitív pszichológia reneszánsza nagyobb részt érintetlenül hagyta az elmúlt negyedszázadban” (569. o.). Ez a tanulmány kísérlet kívánt lenni arra, hogy az alvászvizsgálatokat a kognitív pszichológia gondolataival termékenyítse meg.

(Gefferth Éva fordítása)

Irodalom

- ALEXANDER, F., 1950, *Psychosomatic medicine*, Norton, New York.
- ANTROBUS, J. S., 1978, Dreaming for cognition, In: ARKIN, A. M., ANTROBUS, J. S., ELLMAN, S. J., (eds.), *The mind in sleep: Psychology and psychophysiology*, Erlbaum, Hillsdale, N. J., 569–581.
- ASERINSKY, E., KLEITMAN, N., 1953, Regularly occurring periods of eye motility, and concomitant phenomena, during sleep, *Science*, 228, 273–274.
- BERGSON, H., 1901, *Dreams*, Fisher and Unwin, London, 1914.
- BERGSON, H., 1902, L'Effort mentale, *Rev. Sci.*
- BINSWANGER, L., 1956, *Erinnerungen an S. Freud*, Francke, Berne.
- BRUNER, J. S., GOODNOW, J. Y., AUSTIN, G. A., 1956, *A study of thinking*, Wiley, New York.
- BRUNSWICK, E., 1943, Organismic achievement and environmental probability, *Psychological Review*, 50, 255–273.
- CATTELL, R. B., 1957, *Personality and motivation structure and measurement*, Harrap, London.
- COHEN, D. B., 1974, Toward a theory of dream recall, *Psychological Bulletin*, 81, 138–158.
- COHEN, D. B., McNEILAGE, P. F., 1973, Dream salience and sleep interference factors that differentiate frequent and infrequent dream recallers, *Sleep Research*, 2, 111, (Abstr.).
- COHEN, J., WALTER, G. W., 1966, The interaction of responses in the brain to semantic stimuli, *Psychophysiology*, 2, 187–196.
- CORNSEWET, T., 1970, *Visual perception*, Academic Press, New York.
- DEMENT, W. C., 1972, *Some must watch while some must sleep*, Stanford Alumni Association, Stanford.
- DEMENT, W. C., KLEITMAN, N., 1957, The relation of eye movements during sleep to dream activity: An objective method for the study of dreaming, *Journal of Experimental Psychology*, 53, 339–346.
- ENKE, W., 1928, Experimentalpsychologische Studien zur Konstitutionsforschung (Sinnes- und denkpsychologische Untersuchungen), *Z. Neurol. Psychiat.*, 114, 770–779.
- ENKE, W., 1930, *Die Psychomotorik der Konstitutionstypen*, Barth, Leipzig.

- ERIKSON, E. H., 1954, The dream specimen of psychoanalysis, *Journal of American Psychoanalytical Association*, 2, 5–56, (Reprinted in: KNIGHT, R. P., FRIEDMAN, C. R., (eds.), 1954, *Psychoanalytic psychiatry and psychology*, International Universities Press, New York, 131–170.)
- EYSENCK, H. J., 1950, Cyclothymia and schizothymia as a dimension of personality, *Journal of Personality*, 19, 123–151.
- EYSENCK, H. J., 1957, *The dynamics of anxiety and hysteria*, Routledge and Kegan Paul, London.
- EYSENCK, H. J., 1969, *Personality structure and measurement*, Routledge and Kegan Paul, London.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1954, On hysterical mechanisms, *British Journal of Medical Psychology*, 27, 105–125.
- FISCHER, R., 1971, A cartography of the ecstatic and mediative states, *Science*, 174, 897–904.
- FLAVELL, J. A., DRAGUNS, J., 1957, A microgenetic approach to perception and thought, *Psychological Bulletin*, 54, 197–217.
- FOULKES, D. W., 1962, Dream reports from different stages of sleep, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 65, 14–25.
- FOULKES, D. W., 1964, Theories of dream formation and recent studies of sleep consciousness, *Psychological Bulletin*, 62, 236–247.
- FOULKES, D. W., 1978, *A grammar of dreams*, Harvester Press, Sussex.
- FRANKS, C. M., LINDAHL, E. H., 1963, Extroversion and rate of fluctuation of the Necker cube, *Perceptual and Motor Skills*, 15, 131–137.
- FREUD, S., 1900, The interpretation of dreams, *Standard Edition*, 4 and 5, Hogarth Press, London, 1953.
- FREUD, S., 1901, On dreams, *Standard Edition*, 5, 633–686, Hogarth Press, London, 1953.
- FREUD, S., 1905, Fragment of an analysis of a case of hysteria, *Standard Edition*, 7, 7–122, Hogarth Press, London, 1953.
- FREUD, S., 1915, *Az álomról*, Budapest.
- FREUD, S., 1915a, Repression, *Standard Edition*, 14, 146–158, Hogarth Press, London, 1957.
- FREUD, S., 1915b, The unconscious, *Standard Edition*, 14, 166–215, Hogarth Press, London, 1957.
- FREUD, S., 1912, A note on the unconscious in psycho-analysis, *Standard Edition*, 12, 26–266, Hogarth Press, London, 1958.
- FREUD, S., 1935, *Álomfejtés*, Somló Béla Könyvkiadó, Budapest.
- FREUD, S., 1939, Moses and monotheism, *Standard Edition*, 23, 7–137, Hogarth Press, London, 1964.
- FREUD, S., 1940, An outline of psycho-analysis, *Standard Edition*, 23, 144–207, Hogarth Press, London, 1964.
- GALTON, F., 1879, Psychometric experiments, *Brain*, 2, 148–162.
- GARDNER, R. W., HOLZMAN, P. S., KLEIN, G. S., LINTON, H., SPENCE, D. P., 1959, *Cognitive control*, (Psychological Issues, Monogr. 4), International Universities Press, New York.

- GARDNER, R. W., LONG, R. J., 1962, Control, defense and centration effect: A study of scanning behavior, *British Journal of Psychology*, 53, 129–140.
- GERGELY Lajos, (Giora, Z.), 1975, *Psychopatology: A cognitive view*, Gardner, New York.
- GIRDEN, E., CULLER, E. A., 1937, Conditioned responses in curarized striate muscle in dogs, *Journal of Comparative Psychology*, 23, 261–274.
- GOBLOT, E., 1896, Sur le souvenir des rêves, *Rev. Phil.*, 46, 288.
- GOODENOUGH, D. R., LEWIS, H. B., SHAPIRO, A., JARET, L., SLESER, J., 1965, Dream reporting following abrupt and gradual awakenings from different types of sleep, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 170–179.
- GOODENOUGH, D. R., SHAPIRO, A., HOLDEN, M., STEINSCHRIEBER, L., 1959, A comparison of „dreamers” and „non-dreamers”: Eye movements, electroencephalograms, and the recall of dreams, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 295–302.
- GOODWIN, D. W., POWELL, B., BREMER, D., HASKELL, H., STERN, J., 1969, Alcohol and recall: State-dependent effects in man, *Science*, 193, 1358–1360.
- HALL, C. S., VAN DeCASTLE, R. L., 1966, *The continent analysis of dreams*, Appleton–Century–Crofts, New York.
- HERMAN, J. H., ELLMAN, S. J., ROFFWARG, H. P., 1978, The problem of NREM recall re-examined, In: ARKIN, A. M., ANTROBUS, J. S., ELLMAN, S. J., (eds.), *The mind in sleep: Psychology and Psychophysiology*, Erlbaum, Hillsdale, N. J.
- HERNANDEZ-PEON, R., 1965, Central neuro-humoral transmission in sleep and wakefulness, In: AKERT, K., BALLEY, C., SCHADE, Y., (eds.), *Progress in brain research*, Elsevier, Amsterdam, 96–116.
- HOLT, R. R., 1972, On the nature and generality of mental imagery, In: SHEEHAN, P. W., (ed.), *The function and nature of imagery*, Academic Press, New York.
- HOLZMAN, P. S., KLEIN, G. S., 1956, Intersensory and visual field forces in size estimation, *Perceptual and Motor Skills*, 6, 37–41.
- INHELDER, B., PIAGET, J., 1958, *The growth of logical thinking: From childhood to adolescence*, Basic Books, New York.
- JOHNSON, R. C., LUBIN, A., 1966, Spontaneous electrodermal activity during waking and sleeping, *Psychophysiology*, 3, 8–17.
- JONES, E., 1953, *The life and work of Sigmund Freud*, Basic Books, New York.
- JUNG, C. G., 1931, The practical use of dream-analysis, *Collected Works*, 16, 139–161, Pantheon, New York.
- JUNG, C. G., 1945, On the nature of dreams, *Collected Works*, 8, 281–297, Pantheon, New York.
- JUNG, C. G., 1946, On the nature of the psyche, *Collected Works*, 8, 159–234, Pantheon, New York.
- JUNG, C. G., 1961, *Memories, dreams, reflections*, Collins, London, 1963.
- KAGAN, J., KOGAN, N., 1970, Individuality and cognitive performances, In: MUSEN, P., (ed.), *Carmichael's manual of child psychology*, vol. I., 3rd. Ed., Wiley, New York, 1273–1365.

- KAGAN, J., MOSS, H. A., SIGEL, J. E., 1963, Psychological significance of styles of thinking, In: WRIGHT, J. C., KAGAN, J., (eds.), *Basic cognitive processes in children, Monographs of the Society for Research in Child Development*, 28, 73–112.
- KIBLER, M., 1925, Experimentalpsychologischer Beitrag zur Typenforschung, *Z. Neurol. Psychiat.*, 98, 524–544.
- KLEIN, D. B., 1972, Dreams and dreaming, *Encyclopedia Britannica*, 7, 664–668.
- KLEIN, G. S., 1958, Cognitive control and motivation, In: LINDZEY, G., (ed.), *Assessment of human motives*, Rinehart, New York.
- KLEINSMITH, L. Y., KAPLAN, S., 1963, Paired-associate learning as a function of arousal and interpolated interval, *Journal of Experimental Psychology*, 65, 190–193.
- KLUGER, Y., 1975, Archetypal dreams and „everyday“ dreams, *Israel Annual of Psychiatry and Related Disciplines*, 13, 6–47.
- KRAMER, M., WINGET, C., WHITMAN, R. M., 1971, A city dream: A survey approach to normative dream content, *American Journal of Psychiatry*, 127, 1350–1356.
- KRETSCHMER, E., 1921, *Körperbau und Charakter*, Springer, Berlin.
- MADISON, P., 1956, Freud's repression concept: A survey and attempted clarification, *International Journal of Psychoanalysis*, 37, 75–81.
- MARKS, D. F., 1972, Individual differences in the vividness of visual imagery and their effect on function, In: SHEEHAN, P. W., (ed.), *The function and nature of imagery*, Academic Press, New York.
- MAURY, L. F. A., 1861, *Le Sommeil et les rêves*, Paris, Cited in: FREUD, S., 1900, *Interpretation of dreams, Standard Edition*, 4 and 5, Hogarth Press, London.
- MCDONALD, D. G., SHALLENBERGER, H. G., CARPENTER, F. A., 1968, Spontaneous autonomic responses during sleep and wakefulness, *Psychophysiology*, 4, 362–363.
- MÜLLER, G. E., PILZECKER, A., 1900, Experimentelle Beiträge für Lehre vom Gedächtnis, *Zeitschrift für Psychologie*, Suppl. 1.
- MURPHY, G., 1974, *A biosocial approach to origins and structure*, Harper and Row, New York.
- REEVES, J. W., 1966, *Thinking about thinking*, Braziller, New York.
- RIBOT, M., 1886, *The psychology of attention*, Open Court, Chicago, 1896.
- RICHARDSON, G. A., MOORE, R. A., 1963, On the manifest dream in schizophrenia, *Journal of American Psychoanalytical Association*, 11, 281–302.
- ROFFWARG, H. P., DEMENT, W. C., MUZIO, J. N., FISHER, C., 1962, Dream imagery: Relationship to rapid eye movements of sleep, *Archives of General Psychiatry*, 7, 253–258.
- ROSS, A. S. C., CLARKE, R. F., HADDOCK, N. L., 1964, Edition of text from a dysphasic patient, In: DeRUECK, A. S., O'CONNOR, M., (eds.), *Disorders of language*, Churchill, London, 299–317.
- SANDER, F., 1928, Experimentelle, Ergebnisse der Gestalt psychologie, In: BECHER, E., (ed.), *10 Kongress Bericht d. Exp. Psychol.*, Fischer, Jena.

- SCHILDER, P., 1920, On the development of thoughts, In: RAPAPORT, D., (ed.), *Organization and pathology of thought*, Columbia University Press, 1951, New York, 497-518.
- SCHLESINGER, H. J., 1954, Cognitive attitudes in relation to susceptibility to interference, *Journal of Personality*, 22, 354-374.
- SCHWARTZ, D. G., WEINSTEIN, L. N., ARKIN, A. M., 1978, Qualitative aspects of sleep mentation, In: ARKIN, A. M., ANTROBUS, J. S., ELLMAN, S. H., (eds.), *The mind in sleep: Psychology and psychophysiology*, Erlbaum, Hillsdale, N. J., 143-244.
- SHAPIRO, A., GOODENOUGH, D. R., BIDERMAN, J., SLESER, J., 1964, Dream recall and the physiology of sleep, *Journal of Applied Physiology*, 19, 778-783.
- SHOUKSMITH, G., 1965, A sequential guessing game for studying problem solving, *Psychol. Rep.*, 17, 127-130.
- SNYDER, F., 1970, The phenomenology of dreaming, In: MADOW, L., SNOW, L., (eds.), *The psychodynamic implications of the physiological studies on dreams*, Thomas, Springfield, Ill., 124-151.
- SPENCE, D. P., GORDON, C., 1973, Activation and assessment of an early oral fantasy: An exploratory study, In: MAYMAN, M., (ed.), *Psychoanalytic research*, (Psychological Issues, Monogr., 30), International Universities Press, New York, 11-28.
- STARKER, S., 1974, Daydreaming styles and nocturnal dreaming, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 83, 52-55.
- STEIN, L., BERGER, B. D., 1969, Paradoxical fear-increasing effects of tranquilizers: Evidence of repression of memory in rats, *Science*, 199, 253-256.
- TECCE, J. J., 1971, Contingent negative variation (CNV) and psychological processes in man, *Psychological Bulletin*, 77, 73-108.
- THOMPSON, C. J., NEELY, J. E., 1970, Dissociated learning in rats produced by electroconvulsive shock, *Physiol. Behav.*, 5, 783-786.
- THURSTONE, L. L., 1944, *A factorial study of perception*, University of Chicago Press, Chicago.
- WALKER, E. R., 1958, Action decrement and its relation to learning, *Psychological Review*, 65, 129-142.
- WALKER, E. R., TARTE, R. D., 1963, Memory storage as a function of arousal and time with homogeneous and heterogeneous lists, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1, 113-119.
- WALTER, G. W., COOPER, R., ALDRIDGE, V. J., McCALLUM, W. C., WINTER, A. L., 1964, Contingent negative variation: An electric sign of sensorimotor association and expectancy in the human brain, *Nature*, 203, 380-384.
- WEINER, W. L., EHRLICHMAN, H., 1976, Ocular motility and cognitive process, *Cognition*, 4, 31-43.
- WEINGARTNER, H., ADEFRIIS, W., EICH, J., MURPHY, D. L., 1976, Encoding-imagery specificity in alcohol state-dependent learning, *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 2, 83-87.
- WERNER, H., 1956, Microgenesis and aphasia, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 52, 347-353.

- WITKIN, H. A., 1969, Influencing dream content, In: KRAMER, M., (ed.), *Dream psychology and the new biology of dreaming*, Thomas, Springfield, Ill., 285–359.
- WITKIN, H. A., DYK, R. B., FATERSON, H. F., GOODENOUGH, D. R., KARP, S. A., 1962, *Psychological differentiation*, Wiley, New York.
- ZUGER, B., 1966, The time of dreaming and the déjà vu, *Comprehensive Psychiatry*, 7, 191–196.

ZVI GIORA

DREAM STYLES AND THE PSYCHOLOGY OF DREAMING (2. part)

This part begins with the reexamination of the correspondance between one's style of dreaming and one's position along the continuum of PPV scanning by applying two better-known tests: Bruner et al's test and Shouksmith's test, a sequential guessing game.

Then the author reflects on the perspective on dreams given by the data presented. A basic finding is that not all dreams are bizarre: half of the dreams recalled are well-constructed, plausible stories. In explaining this fact the theories of mental effort and microgenesis are being combined. Thoughts are seen to gradually evolve out of the codes our memories are stored in. Under conditions of low mental effort the microgenesis of thoughts stops at an interim position and the product generated may indeed be bizarre or incomprehensible. During the hours of sleep our level of mental effort fluctuates, which is why some of our dreams differ from our waking thoughts. These bizarre dreams occur during REM sleep when, as a rule, we are able to mobilize less mental effort than during NREM sleep.

While most people have two kinds of dream, some habitually dream only logical dreams or only bizarre dreams. These pure types of dreams are explained by the extreme positions the dreamers occupy along the continuum of PPV scanning.

In the last part the author intends to extend the scope of this essay and demonstrates that, apart from the difficulty caused by the acceptance of the stereotyped notion of dreams, Freud's theory has many built-in non sequiturs. For example the existence of logical dreams counters Freud's view as they do not imply the functioning of two different mental systems. Then Freud's method of interpretation is being questioned. The crucial decision to identify the collaterals as such and separate them from the dream thoughts is, in effect, at the whim of the interpreter. Freud's insistence on the impression made upon the dreamer as a kind of validation is also problematic. Freud's discussion of contraries also exemplifies the sovereign power given to the analyst in „interpreting“ dreams. So Freud's treatment of „collateral“ associations, condensations, and contraries leads one to question his promise to translate dreams „objectively“. Interpreting a dream by the method of free association is guesswork.

The author does not believe that dreams are the *via regia* to the unconscious. The presence of wellthought-out ideas in the id counters the assumption of two mental systems characterized by different modes of reasoning. Using the concept of microgenesis, it can be explained why the products of our reasoning are sometimes „bewildering“, without assuming an untestable conjecture in regard to two discrete kinds of reasoning. Evidently, the bizarreness of the dream and its availability for recall do not covary as expected. So dreams do not substantiate the concept of repression.

It is proved, too, that the concept of repression is stated in a way that prevents its testing, and if nevertheless, the concept of repression is used and the dreams of „recallers“ and „nonrecallers“ or dreams with daytime fantasies are compared, the results contradict the theoretical expectations. A theory of recall must deal with phenomena common to humans and animals, a demand which the concept of repression can never meet.

Dreams should not be analyzed with the understanding that two differently working mental systems participated in their creation. Nor should dreams be interpreted under the assumption that the surface only covers up the real, hidden message. Since dreams are products of thinking, it is quite natural to expect the psychology of cognition to elucidate the problems of dreaming.

This essay was an attempt to imbue the study of dreaming with the ideas of cognitive psychology.